TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No LTB.822.1

2 inci Mekâle.

(Mukadderâtı doğru tefsîr edebilmek için nasıl düşünmek gerektir?!.)

Birinci mekâlemde nasıl bir ma'neviyyetle ve ne kadar ağır (ve belkide layikıyle tasfiye edilememiş?) bir ma'lûmât yüküyle ve ne türlü elîm hayat-tecribeleriyle bu yirminci asrı karşıladığımı göstermek istemiştim. Tabiî dir ki tafsîlâte girişmedim. Hayâtımın cereyânına – şiddetli sadmelerle – başka başka istikâmetler veren vukûât kasırgalarının ancak neticelerinden bir iki misâl arzettim; bu sadmelerin âmillerini uzun uzadıya bahsa karıştırmağa lüzum görmedim. Şimdi bu noktada biraz durup size – şu tecribelerime göre – mukaddeRâta ne ma'nâ verebilmiş bulunduğumu, ve bu ma'nayı, nasıl bir düşünce silsilesini ta'kîb ederek ~~bulduğumu~~ keşf etmiş olduğumu, kısaca söyleyeyim:

Geçen mekâlemde, size ibrâz ettiğim bir iki (kıt'a) ve (beyt) ile nasıl dinden imandan çıkmış olduğumu elbet anlamışsınız dır!.. Ben, lisânımızda pek meşhûr olan bu [dinden imandan çıkmak] ta'bîrini çok eskidenberi bildiğim için, dinden çıkdığımı da şiirleri yazmazdan evvel bilirdim. Hatta beni bu mecburiyyete sevkeden, ictimâ'î âmillerin başkalarını da anlamış ve mimlemiştim. Ötedenberi kendi şahsiyyetimi keşfetmeye [ya'ni hüviyyetimle eyi tanışmağa] büyük bir merâkla çalışmakta bulunduğumdan, mukadderâtıma, doğru ma'nâ verebilmek için evvelâ mizâcımı bilmek, sonra da ~~hayâtımın~~ nâhoş ve uygunsuz vukûâta karşı vicdânımın ne muhâlif vaziyyetler aldığını – başlıca sebepleri ve sâikalariyla – anlamak lüzûmuna gereği gibi kanâat getirdim; bu düşünüşüm beni, biraz da sevindirdi; zîrâ öyle anladımki: eğer, hakîkaten (Kader) namına bir şey varsa hattâ bizim şu dunyâda ne yapacağımız ve ~~nasıl~~ işlediğimiz işlere göre bahtiâr ve yâhut bedbaht olacağımız (her şeyi bilen ve ezelden takdîr eden) bir kudret-i-külliyye tarafından – bir levh-i-mahfûza yazılmışsa, o levha, boş fezânın bir tarafında ve yâhut, hayâtımı (ister istemez) cereyânına kapdırmış olduğum, şu muhît-i-ictimâînin hâdisâtında aranılmamalı; yalnız benim – kim bilir kaç yüz bin seneden beri devâm ede duran – silsile-i-verâsetimde aranılmalıdır! Demek mizacımda bulunmalıdır. Çünkü bizlere en uzak ecdadımızdan asıl mîrâs olarak intikâl eden şey, ma'lumât ve efkiâr degil, (mizaç) tır.

(2)

ve - her türlü vukûâta, ahvâl ve zurûfa karşı ne türlü hareket ve mukâbele ideceğimizi (biz doğmazdan hiç olmazsa yüz binlerce senedenberi!) kayd ve hıfzeden bir (levha), ya'ni, bir (tabela) varsa şüphesiz onun timsâli bizim ancak beynimiz dir; (bütün cumle-i-asabiyyemiz değil!) Ve aynı cemiyyet efrâdından ve aynı nesil mumessillerinden olan ~~[illegible]~~ meselâ (Ahmed) bir kâide-i-ictimaiyyeye kolay kolay boyun eğipte bu sûretle muhîtine uygun davrandığından dolayı istifâde ederse, (Mehmet), bil'aks, o kâideye karşı şiddetle isyân edip başına bin türlü belâ üşürürse, evelkini bu muvâfakata, ikincisini de bu muhâlefete sevkeden asıl âmil dimâğları dır; fakat [yekiâne ~~âmil~~ âmil (dimâğ = mizâc) değil. Terbiye, i'tikâd, emel, hırs ve tama', aşk, hatta hâtır gözetmek, ve çok def'a da gâyet âdî bir sebeb, meselâ: râhatını her şeye takdîm etmek ve keyfi bozabilen her türlü hareketten ürkmek ve çekinmek uyuşukluğu, mizâcı değiştirebilir] deyenlerde var. ~~Fakat~~ bu mülâhaza olsa olsa ancak mizâcı zaten mutelevvin olan milionlarca halk icin biraz so götürür, böyleleri, miskin bir hayat sürebilmek için bile kendilerini her kadroya her kalıba uydurabilecek kadar yumuşaktır lar, yoksa bâriz bir şahsiyyet sâhibi olanların mizâcı, öyle terbiye, emel, menfaat ve hatta aşk te'sîriyle değişmez bir seciyye dir. O zaten kendine muvâfık olan terbiyeyi, ve efkiârı, ve i'tikâdı intihâb eder. Buradamizâc kelimesini ancak ahlâkî ve husûsî ma'nâsiyle kullanıyorum.

Bu düşüncelerimi tekrâr tekrâr nazar-i-tetkikten geçirdim: Bakınız ne kadar garîp ve kısa yollardan aklım başka başka meselelere atladı: bir noktada fikrimi doğru bulmadım, taslîh ittim. Mizâca verdiğim ma'ya göre, determinizm ~~[illegible]~~ akîdesini de ta'dîl, ~~[illegible]~~ ve hiç olmazsa insânın irâde-i-cüziyyesi olduğunu kabul etmek mecburiyyetinde bulundum. O vakit [hayat mucâhededir] düstûrunu, tâliin ma'nâsını bir mertebe daha eyi anladım, ve bu anlayışıma göre ondan şikiâyet etmeyi bîhûde ve abes olarak telekkî ettim; O sırada Zarduştun, büyük Napoleon'un, alman feylesofu Friedrich Nietzche (Frîdrih Niçşe okuyunuz!) kısa ve mühim sözleri hâtırıma geldi.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.1

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.1

her kes kendi tecribesine binâen i'tirâfa mecbûr oluyorki irâdetine karşı koyan bir kudret-i kâhire var dır; hem bu nazariyyât ve farziyyât kabîlinden bir fikir değil, müspet bir kuvvet. Biz onu ne kadar dikkatla tahlîl etsek bile bütün erkiân ve anâsırının muayyan bir vakitte, nasıl bir terkip ve ne türlü bir muhassala vereceğini evvelden kestiremiyoruz, sonra o kuvveti terkîb eden bir çok âmiller arasında (ölüm) dediğimiz bir müthiş sır da var ki menfî bir âmil gibi icrâyi hökm ediyor: tam maksadımıza nâil olacağımız bir zemanda, ve bütün mâni'lere galebe çalmış iken bizi bir sâniye de yere serip, emelimizle beraber yerin dibine geçiriyor!... Misal vermeyeceğim, çok uzun sürer, yoksa ne mühim ve ma'nâdar misaller var ki târihin dönüm yerlerini gösterir!... Şimdilik şunu hâtırımızda tutalım ki biz, insanlar bu kâhir kuvvetle mücâhede etmeye mahkûmuz. Bu cihâdımıza eski yônanlılar (trajedî) derlerdi, ve hakîkaten – edebiyyâtın en heyecanlı kısmını teşkîl eden trajedî nin de bu feci' mucâhedeyi temsîl eden esâtîrden (ya'nî dînî hurâfattan) doğduğu târih devirleriyle tekâmül ettiği sâbit olmuş ve eyice tetebbu' edilmiştir. Bu günki almanya nın, yalnız ideolojîsini değil bütün ma'neviyyetini ibdâ' ve ihzâr eden meşhûr (Fridrih Niçe), tekmîl felsefesini, bu yônan trajedîsinin sûret ve sebeb-i zuhûruna verdiği ma'nadan çıkarmıştır. Anlaşılması pek güç, ve pek karışık olan bu (hayât felsefesini) pek açık ve sâde bir lisan la anlatmak isterim; lâkin okuyucularımdan bir müddet için sabr da isterim.

Bu (mukadderât) mes'elesi bütün insâniyyetin edebiyyatında her mevzû'dan fazla yer tutmuş, ve her âmilden ziâde ma'neviyyâtımıza ve düşüncelerimize te'sîr etmiştir. Hayır ve şer seâdet ve şekâvet, dunyâ ve âhiret, zulm ve adâlet, bedbinlik ve nikbinlik ve daha bunun gibi hayâtımızla münâsebeti olan bir çok mes'ele lerin bu bahs ile esâsen alâkadâr olduğu

(4)

şüphesiz dir. Dünyânın en büyük şâir feylesofları en muhim ve meşhûr eserlerini hep (mukadderât) endişesinin ilhâmıyla yazmışlar dır. Şâir lerin pîri sayılan (Ômiros)un (iliyada)sından tutunuz da (Dante)nin (ilâhî Comedî)si (Milton)un (zâyi' olan cennet)i, (Göte)nin (faost)u, (Viktor ügo)nun (allah) unvanlı manzûm eseri, ingilterenin son [Saray Şâiri Dr. Robert Bridges)in (1929) senesinde (85) yaşında iken yazıp bastırmış olduğu (güzellik vasıyyetnâmesi [ki dört manzûm felsefî risâleden mürekkep tir], ve türklerin şüphesiz en büyük şâir feylesofu olan Abdul Hak Hâmidin (makber)i, (ölü)sü, hele (tayiflar geçidi) hep (mukadderât) mes'elesinin zihinde uyandırdığı derin düşüncelerden doğmuştur. Bu düşünceleri dîn bahsından ayırmak mümkün olmadığı için o mephasda tafsîlen arz ~~...~~ edeceğim.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No DTB.822.1

bildiğim (dimâğ), her türlü tesavvurların fevkında bir kudret merkezi ve hazînesidir. Bu bir (kudret-i mekîne), ya'nî, henüz fa'âliyyete geçmemiş gizli bir (enerjî) hâlindedir. Nasıl, vapor kömürü, güneş ziâsının mütekâsif bir şekilde maddîleşmiş olmasından ibâret bir şey ise, bizim beynimiz de öyledir, fakat kömürle hiç bir türlü kıyâs kabûl etmeyecek derecede mu'ciz, ve akıl erdirilemeyecek derecede kurulmuş, mükemmel ve pek az masrafla işler bir nâzik makinadır. Hâriçten aldığımız intibâ'lara, ve te'sîrlere derhal, mukâbele eder, fakat — hesâbını bilmediğimiz asırlardan beri toplamış olduğu, enerjî ve intibâât kuyûdatına göre mukâbele ederek — icrâ me'mûru gibi bir hizmet gören adalâtı harekete getirir.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.1

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 278.822.2

Bahsimiza mevzû' olan tâlih mes'elesinin edebiyyât ile münâsebeti.

Hayât felsefesi (hayır) ile (şer) mes'elelerinin düşüncelerinden doğmuştur. Fakat hiç bir kimse yoktur ki hayâtı esnâsında, kâhir bir kudretin zebûnu olduğunu tecribe etmiş bulunmasın. Kendi içimizde kendi vicdânımızda doğup büyüyen arzularımız, dileklerimiz, pek mübrim olunca, bizi fe'âliyyete sevk ediyor; hemen o arzûlarımızı yerine getirmek, o dileklerimizi elde edebilmek için aklımızın delâletiyle – lâzımgelen – bir takım teşebbüslere girişiyoruz. Bu veçhile, bizce ma'lûm ve muayyen bir maksadın tahakkuk etmesi için, aklımızı, tecribelerimizi ve irâdetimizi gönlümüzün hizmetinde kullanıyoruz demektir. Karşımıza çıkabilecek, irâdetimizi hükümsüz bırakacak, maksadımız uğurunda sarfedecek olduğumuz emekleri, ya heder edecek ve yâhud semeredâr edecek âmilleri, kuvvetleri, ve – hattâ – acâyip tesadüfleri, etrâfile ve tamâmile bilemiyoruz. – Olsa, olsa – bir kısmını farz ve tahmîn ederek, işe girişiyoruz. Demek ki, her neye azm ile teşebbüs edersek, gizli, yâhud âşikâr bir (farziyye) ile işe başlıyoruz. Gönlümüzde doğan bir dilek (ya'nî emel), yavaş yavaş öyle bir kuvvet kazanabiliyor ki aklımızı ve irâdetimizi istediği gibi keyfine râmedip sürüklüyor. Bu emel, belki hiç bir vechile şu'ûrumuzun (hadeka)sına getiremeyeceğimiz, düşüremeyeceğimiz, gizli, derin, garîzî (ya'nî instinctif) kuvvetlerin (muhassala)sı olarak vicdanımızın sahnesinde, – müşahhas, ya'nî personnifié – olarak belirmiştir! Bir çok gayri meş'ûr, ma'nevî, ve yâhud garîzî kuvvetleri, rûhumuz nasıl topluyor, birleştiriyor, ve onlara bir şekil veriyor da bir maksad, bir arzû, bir emel, bir ümîd olarak vicdânımızın sahnesine atıveriyor? ya'nî bize bildiriyor?.. Bu psikolojik ameliyyât en hayretfezâ

bir mu'cizedir, bir sihirdir; bir muammâdır!.. Bunu hiç bir vakit, hiç bir vechile insanlar halledemeyecektirler!...

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.2

Profesör Bergson un pek doğru ve güzel ta'birine göre (içeriden gelen bu itiş = poussée interne) e karşı koyan mânia ları, insan, mutlakâ, hâricte telekkî ediyor, çünkü irâdetine karşı koyan şeyler ve kuvvetlerdir. Bunların bir kısmını evelden farz ve tahmin etmek az çok mümkün olsa bile, gene bir çok vukuâtın, ufak tefek hâdisâtın teşkil etmiş bulunduğu bir şebeke dir; öyle müteharrik bir sürü hâdiseler şebekesi ki, onu bir an de zapt ve rapta alıp tahlîl ve tetebbü' etmek her türlü ihtimal hâricindedir; ve hiç durmayarak akıp giden zeman bir sâniye zarfında, o şebekenin tertîbini değiştirip bir fena tesâdüfe, bir büyük felâkete meydan verebilir. Bu ihtimâlin yüzlerce mişallerini bilirim. Ekser kazâlar, kazânın vukû' bulduğu yerde bir sâniye evel ve ya sonra bulunmuş olmak gibi – ma'nâsız ya'nî maksadsız – bir tesâdüf eseri ve yâhut neticesidir. Evelden bir niyyetle tertib olunmuş bir vaka değil dir ki bir cezâ sayıla bilsin!..

Ben bu mühim mes'elenin, en basît şeklini tasvîr ederek fikir yörüttüm; lâkin her ne türlüsü olursa olsun, bu hususta ilim sâhasında, ilim usûlüne tevfîkan, muhâkeme edilecek olursa, bu (tâlih) işi bir (hisâb i ihtimâlî = calcul de probabilite) mes'elesine müncer olur. Öyle olunca da (tâlih), (kader) gibi çok karışık ve muphem ma'nalı kelimelere, bir şahsiyyet veripte, onları vukuât şebekesi haricinde aramak pek galîz ve büyük bir hatâdır. İşte Dîn ile ilmin hiç bir vechile te'lif edilemeyen esâsî uygunsuzluklarından biri de budur.

[Hayât bir dere gibi durmadan akıp gidiyor, ve üstünden geçdiği erâzînin vaziyyetine, tabîatına ve ârızalarına göre kendi mecrâsını ya'nî yatağını, kendi açıyor, kendi teşkil ediyor. Derenin mecrâsını ta'rif için dere hâricinde bir (kader) arıyormuyuz?] deyenler var!.. Bu iddiâ, tamâmen (determinist) çeşine dir, ve ilim sahihan vukuât haricinde bir irâdet sahibi şahs ile – ya'nî açık söyleyelim – bir (allah) ile, vukuâtı ta'rif etmek usûlünü kat'iyyen reddeder. Ondan dolayıdır ki (prédestination = takdîr-i ezelî) yi de reddeder. Bu vaziyyeti kendi mantıkı iktizâsından dır; âdî ve sathî bir dinsizlik

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB, 822.2

gayretiyle değil! İlim, tartılamayan kıymetleri, ölçülemeyen kuvvetleri hesâba almamak mecbûriyyetindedir de onun için!.. En dindâr bir âlim de böyle hareket eder. Bu ciheti eyi fark etmelidir.

Meşhûr Yonân feylesofu (Arasto) da böyle idi; hattâ pek makbûl bir ta'bîr de îcâd etmişti ki; ilmin usûlini ta'yîn eder ve bu güne kadar kullanılır. Vukuât-i tabîiyyeyi kendi sebepleriyle ta'rîf edemeyip te, hariçte mevhûm bir sebep aranılmasına o büyük feylesof pek muârızdı, ve o mevhûm sebebe [mahina hâricinde allah = teos apo mihanî] der di; latincesi [Deus ex machinâ] dır.

Bana sorulursa, insânın hayâtını, durmadan akıp giden bir dere suyuna benzetenlerin, bu teşbihini doğru bulurum. Fakat insânın mukadderâtını ta'rîf için kifâyetsiz görürüm; çünkü insanda bir az irâde vardır, zan ederim. Bunu evvelce de arz etmiştim. Burada bir âdi misâl ile pek kolay ispât edebilirim: Dere suyu erazînin tabîî meyline göre akar. Bir büyük kayaya tesâduf ettimi?.. yan çizer ve ona göre mecrâsı zarûrî olan şeklini bulur; ben, su olmayıp insan olduğum için – lüzûm görürsem dosdoğru gitmeye karar veririm; ve dağları taşları deler geçerim. Sömendöfer tünellerine bakınız! Ma'nevî işlerimde de öyleyim: îcâb ederse, râhatımı, menfeatımı ayak altına alarak dikine giderim. Her vakit ve her şey için belki böyle kendi dilediğim gibi yapamam. Fakat yapabileceğim bir çok şeyler de vardır. Onun için pek eyi biliyorum ve inanıyorum ki mukadderâtımın almış olduğu istikâmette benim cüzî irâdetimin de şüphesiz epeyce dahli vardır. Görüyorsunuz ki pek hur fikirli bir âlim müslüman olan babanın tâbi' olduğu (ehl-i sunnet) i'tikâdını hâla değiştirmeğe pek lüzûm görmemişim. [Pek eyi!.. takdîre ne dersin?..] deye sorarsanız, açık söyleyeyimki, halkın i'tikâdında değilim.

Vaktiyle, muthiş salgın hastalıklardan (vebâ), kolera) çiçek
Kuş palazı, malaria ve daha bir çok emsâli gibi musibetler, ezelden
mukadder allahın belâsı addolunur du; hattâ kıtlık ve susuzluk
ve zelzele de öyle idi. O kadar ki avrupanın her yerinde böyle felâket-
ler zuhure gelir di, ve onun önüne geçebilmek için bütün halk allahın
merhametini reca için sokaklara dökülüp duâlar ederlerdi. Bizim türkiâ
düne kadar yağmur duâsına cıkıldığını ben bilirim. İnsanlar ilim
yolunda terekkî ettikçe bu salgın hastalıkların sebeplerini keşfettiler.
(1823) de vefât eden meşhûr ingliz hekimi Jenner çiçek hastalığına karşı aşı
ile tedâvî usûlünü bulunca, allahın en muhlik belâlarından biri olan bir
salgın hastalığın pek hökmü kalmadı; ondan sonra da bir çok müdhiş
~~[illegible]~~ felâketlerin önünü almak çâreleri bulundu. Şimdi kimse bu
musibetleri ezelden beri mukadder bir ceza olarak kabul edemiyor ve
haklı dır. Yalnız bugün zelzele bizi korkutuyor, cünkü ona karşı bir
şey yapamıyoruz. Maa mafih, az çok okumak bilenlerden, ve yâhut
aklı selim sahibi olanlardan kimse yok ki bu tabiî hadise yi insanlara
hak tarafından mukadder bir cezâ olarak kabul edebilsin. Bunu
öyle kabul etmek allahın adaletini inkâra varır, ya'nî dinsizliğe varır.
Bu muhâkemâtın aynen (tâlih) hakkında da doğrudur. Tâlih bizce
meçhûl olan muhassala i vukuâtın bizimle alâkadar olan temas
noktası dır.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 27B.822.2

TDV İSAM Kütüphanesi Arşivi No 27B.822.2

Beşerin mukadderâtı, bütün insâniyyetin edebiyyâtında pek mühim ve pek geniş bir yer tutuyor.

Her kesin, hemen her zeman kendi tecribesiyle öğrenmiş ve her def'a-sında tekrar te'yîd etmiş olduğu bir hakîkat var ki onu kitaptan öğren-memiştir; belki onun için dir ki o hakîkata inanmayan bir adam güç bulunur: O da irâdetimize kat'iyyen karşı koyan bir kâhir kuvvetin, müstekil mevcûdiyyeti dir. Bu meçhûl ve gaybî (ya'nî göze görünmez) kuvvet bir çok arzûlarımızın tahakkuk etmesine de çok def'alar mâni' olur; hattâ ba'zan en fena, ve insâniyyetsiz arzû-larımıza, musâmaha eder, [redacted] ve göz yumar da, en meşrû', en faydalı, [redacted] dileklerimizi ma'nâsız bir takım vesîleler ve sebepler îcâd ederek keyfine kurbân eder gibi görünür. Fakat unutmayalım ki bu görüş, tamâmen bizim tabîatımızın iktizâsından olan insânî bir görüştür. Biz, her şeyi kendi gözümüzle görür ve kendi hayâlimizin îcâd ettiği şekiller, mikyaslar ve kalıplarla ölçerek takdîr edebili-riz; [redacted] bu düşünce ve hayâl kalıplarından fikirlerimizi ve muhay-yelâtımızı hiç bir veçhile kurtaramayız; ya'nî vicdânımızın hârici-ne çıkıp ta kâinâtı ve vukûâtı olduğu gibi göremeyiz. Ne görür, ve tasavvur edersek [redacted] Kendimize göre dir. [redacted] Bu kabiliyyetimize, daha doğrusu bu kâbiliyyetsizliğimize (antropomorfizm) denilir ve bu kelime bir mühim ıstılâhtır, bilirsiniz!... Başka bir garîp halimiz de vardır ki, o da insanlığımızın iktizâsından dır: kendi ma'neviyyâtımızı ve teessürâtımızı, câmid ve cansız şeylere isnâd ve atfedebiliriz; âdetâ dağlara taşlara can verip dile getirebiliriz: kendi fikirlerimizi ve duygularımızı onlara söyletiriz; buna da (animizm) deniyor ki (canlandırmak) ma'nâsına gelir bir kelime dir. Bu, şâirliğimizin en mühim bir şartı dır ve türlü hayâller ve şekiller yaratan muhayyi-lemizin, başlıca hüneri dir. Hâlâ şiirlerimizde ve bilhâssa em-

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.2

pressionist)çe yazılmış şiirlerimizde (animizm) in ilhâmâtı en büyük rolü oynar; o sâyede, bütün muhitimizi canlandırırız ve tabîatla rûhumuzu yekvücûd olarak hissederiz. Bu tarz, [redacted] edâ ya (ya'nî ekspression a) müessir bir belâgat verir. Fakat maksadım burada edebiyyât değil; ona yakında geleceğiz!.. [redacted]

Bir çok mütefekkir âlimlerin iddiâsına göre (dîn duygusu), bizim irâdetimize karşı koyan, arzûlarımızın husûlüna mani' olan o gizli meçhûl ve kâhir kudretin te'sîrinden doğmuştur, ve dîne bir şekli ifâde veren de (antropomorfizm) ile (animizm) olmuştur. Vâkıâ burada (dîn) den murâd onun iptidâî [redacted] şekli, ya'nî (putperestlik) tir. Bu iddiâya teaccüb etmeyiniz. Dînî, vicdânımızda, ilk devri vahşetimizdenberi duymakta olduğumuz, gâyet derin ve mupheme, pek [redacted] kuvvetli heyecânın bir şekl i ifâdesi olarak telekkî ediyoruz [redacted] tabiî bir hâdise gibi onu tetkike [redacted] girişen, serbest fikirli bir âlim nazarında putperestlik ile en yüksek bir dînin ancak derece [redacted] i'tibarîyle farkı olabilir; nasıl ki yaban gülü ile en güzel bir gül bir alim nazarında aynı familyadan bir nebât ise!.. Bu cihetin şu bahsimizda ehemmiyyeti pek yoktur.

Biz bu gün irâdetimize karşı koyan o kâhir kuvveti tahlil edebiliyoruz; o vakit layıkıyla anlıyoruz ki, o bir tek kuvvet değil, bir çok meçhûl âmillerin, sebeplerin, ve ba'zı uygunsuz vak'aların, munâsebetsiz tesâdüflerin muhassalası, şebekesi dir; evet!.. tek bir kuvvet değildir. Pek eyi, biliriz ki dunyâda hic bir vak'a, hiç bir hâdise tek bir kuvvetin eseri olamaz. Biz, işte, bütün bu müspet ve menfî kuvvetlerin, maksadımıza uygun ve ya uygunsuz düşen tesadüflerin, muayyen bir vakitte, bize temassettiği an de ki hey'et i mecmûasına bir isim takıp şahsıyet veriyoruz, meselâ (talih), (kader) diyoruz. Bu, antropomorfizm hatâsı dır; gâliz bir yanlışlıktır!.. [redacted] Fakat, bu kadar tahlil ile iş bitmiyor, yani, (kâhir bir kudret) dediğimiz o kâbûs karşımızda gene duruyor, gitmiyor!.. ve [redacted] bizim nazarımızda en müspet ve umûmî bir tecribeye mustenid bir hakîkat olarak kalıyor.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.2

Bütün insaniyyetin edebiyyâtında, şu mevzû-i bahsimiz pek mühim bir yer tutuyor:

~~Hayât mes'elesi~~, ve hayât felsefesi hakkında sizleri hâla meşgûl edip duruyorum; fakat bu mevzû' üzerine söylenilmesi lâzım olan şeylerin – emîn olunuz! – pek azını muhtasaran söyleyebildim; sizleri bezdirmekten korktum; pek çok meseleleri de şimdilik imâ ile geçiştirdim. Böyle konuşa konuşa yolumuzda ilerledikce bâzı merhalelere geleceğiz ki orada bir çok mes'elelerin biri birile temâs noktalarını – âdeta bir demir yolu şebekesi gibi – görmek mümkin olacaktır; ve o râbıtaların ve münâsebetlerin haritasını mutâlea edebileceğiz. Ben şimdi bahsimizi o merhalelerin birine getirdim, vâkıâ biraz acele ettim, fakat ziyan yok; mevzû'u i'tibâriyle pek çok mes'eleleri şâmil olan, pek geniş ve girift (ya'nî sarmaşık) bir sürü vukûât sâhasını kucaklayan bir bahsi bu suretle yürütmek (muntekidin nazarını zaglar, keskinletir ve dikkatini çabuk uyandırır. Şimdi arzedeceğim misallerle, bu sözlerimin doğru olduğu sâbit olacaktır.

Bütün insâniyyetin edebiyyatında (mukadderât) mes'elesi her şeyden fazla yer tutmuş, ve her âmilden ziâde ma'neviyyâtımıza ~~i'tikâdımıza~~ ve düşüncelerimize te'sir etmiştir. En büyük şâir-feylesoflar, en mühim eserlerini hep (mukadderât endîşesi)nin ilhâmıyla yazmışlardır. Şâirlerin pîri addolunan meşhûr (Omiros)un (ilıyada)sından tutunuzda, (Dante)nin (ilâhî komedî)si (Milton)un (zâyi' olan Cennet)i, (Göte)nin (fâost)u, (viktor ügo)nun (allah) unvanlı manzum eseri, ve türklerin en büyük şâir-feylesofu (abdul hak hâmid)in (makber)i, (ölü)sü, hele (tayflar geçidi)

~~ünvanlı eseri~~, hep (mukadderât) mes'elesi nın zihinde uyandırdığı derin düşün celerden doğmuştur. Eski yonan medeniyyetinin henüz doğduğu sıralarda, edebiyyâtın en heyecanlı kısmı olan (trajedi)

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 27120,822.2

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 27B.822.3

7 inci Mekâle

Hayâtın Fâciası, Fâcianın edebiyyâtta mevkii ve Kahramanlıkla münâsebeti.

Büsbütün elemsiz, kedersiz, sıkıntısız, kaygusuz geçen hayât yoktur!.. Ömrünü öyle geçirmiş bir adam varsa, mutlakā yaşamak zevkinden de mahrûm kalmıştır. Ba'zı anadan doğma budalalar vardır ki lakırdı söyleyemezler, kendilerine hizmet eden adamları tanıyamazlar, dunyâdan bîhaber, yaşamak zevkinden ve eleminden tamamen bînasîb – âdetâ bir ağaç kütüğü gibi duygusuz, düşüncesiz, irâdetsiz, emelsiz ve haysiyyetsiz bir ömür sürer, ölür giderler. Böyle büsbütün ma'nâsız ve kıymetsiz bir sefîl hayâta mahkûm olarak bir müddet kendinden ve âlemden bîhaber yaşamak elbette bahtiyarlık değildir. Öyle bir hayâtın hiç bir ma'nâsı yoktur ki fâciası, ye'si, ümîdi, zevki, mâtemi, hüznü, sevinci olsun! Halbu ki medenî yaşamış, ve ictimâî, seyâsî hayâtında bir çok ~~kentiam~~ hengiâmeler, tehlikeler râhatsızlıklar geçirmiş ve izmihlâl nöbetleri savmış, ölüm korkuları atlatmış olan eski şark milletlerinin edebiyyâtında bir çok mühim ve ma'nâdâr şiirler var ki hakîmâne, pek hakîmâne olmakla berâber dekadans alâmetidir. O milletlerin, hayât rahatsızlıklarından, yaşamak belâsından fenâ halde yorulmuş bitmiş, ihtiyarlamış ve her vechile fütûr getirmiş, alîl ve düşkün olmuş bulunduğunu gösterir. Öyle adamlar ve milletler fe'âliyyetten, hattâ ednâ hareketten mütenef-fir dirler ve bu hâl pek tabîî dir. Düşününüz!.. müthiş bir kar fırtınası esnâsında çok kazâlı ve tehlikeli sporlarla kuvvetini deneyen ve a'sâbına, ~~adatına~~ adalâtına – ağır bir yorgunlukla – keyf veren genç, gürbüz, her tehlikeye karşı saldırır bir sürü delikanlıyı düşününüz!.. Bir de yaşlı, yorgun, bitkin, dâimâ râhatsız bir ihtiyar adam-

cağâzın — öyle bir kar furtunasında — hâlini düşünün!.. damarları katılaşmış, ciğerleri şiş, ayakları şiş; kalbi bozuk, böbrekleri muattal, odasında pencereleri bile kıtıkatlatmış oturuyor!.. yüksek bir tepeden ski ile altmış metro atlayan, ve yâhut bir kızağa yüzü koyun binip te yıldırım sür'atıyla aşağa kayan cesûr ve tehlike âşıkı bir sporcu ile bir mi dir?.. Hatta o delikanlının delice yaptığı işlere uzaktan bile bakabilir mi?.. Fakat bu da tabiî ve zarûrî dir. Belkî o delikanlı da, bu şiddetli sporu tam vaktinde ve işi tatlı yerinde bırakmazsa o ihtiyar gibi olacaktır; her halde ihtiyar olacaktır, eğer bir muddet yaşayabilirse!.. yâ'nî ihtiyarlık ve duşkünlük te tabiî dir!.

Her kesin bildiği bu âdî şeylerden misâl getirişim, bu mekâleden sonra (Niçce) nin felsefesi hakkında vereceğim ma'lumâtın eyice anlaşıla bilmesi için dir. [tehlike içinde yaşayınız], [Bana inanınız; hayâtın en büyük zevki tehlikeli yaşamak ta dır. Şehirlerinizi Vésuve yanar dâğının yanında binâ ediniz!.], [Kendi hemcinslerinizle ve kendinizle dâimâ harb içinde yaşayınız!] ilâ âhirih!... Diyen bu feylesofun felsefesini, başka türlü anlayamayız!..

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No KTB.822.3

Hayâtın fecâyiini, eski yonânîler kadar anlayan ve olanca elemi ve me'yusiyyeti ile duyan [duymamıştır] bu fevkalâde hassâs ve dâhi millet edebiyyatında fâciaya pek büyük bir ehemmiyyet vermiş ve bir âyîn i dînî mertebesine çıkarmıştı. Eski yonân edebiyyâtından da (Niçce) her kesten başka ve şüphesiz pek derin bir ma'nâ çıkarmıştır. Fakat gene ihtâr edeyim ve unutmayalım ki, bütün bu edebiyyâta ve felsefî düşüncelere sebeb bir kudret i kâhireye, [inanmak] ve binâen aleih insan-hayâtının bir fâcia olduğuna — mecbûren — ~~inanmak tır~~ [kanâat getirmektir.]
Bu türlü düşüncelere tutulmak için mutlakâ allaha inanmak lâzım gelmiyor. Buna bizzât (Niçce) bir muhim misâl dir; onun kadar dîne ~~duşman~~ [ve bilhâssa hristiyanlığa!] duşman bir adam yoktur. Niççenin gençliğinde, zihnine çok te'sîr etmiş olan meşhûr ~~Şopol~~ (Şopenhâver) de pek dinsiz idi ve bilhâssa yahudi allâhına duşman dı. Bütün bu huşûnet ve husûmetin mantıkî sebeblerini

[redacted] yakında [redacted]. sizinle berâber araştırıp bulacağız.

Vicdânımızı şiddetle çalkalayan bu hissiyyât kasırgasının ne cihetten estiğine dikkat edilirse anlaşılıyor, ve hiç olmazsa seziliyor ki, bu mes'eleler (fıtreten hassâs, sağ, sâlim, zevk-perest, emelperver, rûhu uyanık, zihni açık ve hayâta âşık ve] hayâtın tezebzübâtına alâkadâr ve meddü cezrini dikkatla müşâhede ve ta'kib edebilir adamlara [redacted] daha ziyâde vâzıh ve canlı bir şekilde [redacted] ma'rûz oluyor ve çok daha ziâde te'sîr edip akıllerını meşgûl ediyor. elbette bu mes'elelere şekil veren ve onlarla oğraşan aklımızdır ve aklımızın düşünceleri gönlümüzün emellerini hiç bir vakit [redacted] tasvîb ve [redacted] tatmîn edemediği için, me'yus ve nevmîd oluyoruz; ya'nî pesimist oluyoruz. [redacted] ma'neviyyetimizin bu ye'sinden pek mühim bir suâl doğuyor ve [redacted] meşhûr (Sfenks) ya'nî mısırdaki (ebulhevl) gibi karşımıza dikiliyor; aklımızı durduruyor: [esâsen mahdûd ve türlü türlü felâketlerle ma'lûl bir fâcia olan şu hayatımızdan bir saâdet neş'esi çıkarmak ve kendini bahtiyâr hissedebilmek yolu yokmudur?.]. İşte o suâl budur. Bu suâla eskiler başka türlü cevâp vermişler, yonânîler (Meççenin keşfine ve anlayışına göre!) başka bir câre bulmuşlar.

Hayâtımızı bir uzun süren fâcia haline koyan o kâhir kuvvettir, ölüm de onun bir korkunç tecellîsi dir. Buna karşı aklı (ya'nî felâketimizi, ve hayâtımızın fecâatını tahlîl edip gösteren ve bizi mantıkî bir sürü delillerle kandırıp ebediyyen me'yûs eden en uyanık benliğimizi!) uyuşturmak, büsbütün tesmîm ve ta'tîl etmek yolu var; bizi zehirleyen odur. Bizim meşhûr şâirlerimizden Ziâ Paşa bu fikirdedir:

Yarep! ne eksilirdi deryâyi rahmetinden, peymâne i hayâta zehrâb dolmasaydı?
Âzâdeser kalırdım âsîb i devr i gamdan; dünyâya gelmeseydim, yâ aklım olmasaydı!.. (*)

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB 822.3

(*) Ma'nâsı açıktır: Yârebbi!.. senin deniz gibi engin ve tükenmez olan merhametinden ne eksilirdi [redacted] eğer hayât kadehine zehirli su dolmasaydı? tekrar tekrar gelen kederin belâsından başım âzâde kalırdı dünyâya gelmeseydim yahut gelince akılsız geleydim!..

(4) Düşünmeye fıtreten isti'dâdı olan Ziâ Paşa pek meşhûr olan (Tercî i Bend) unvanlı feylesôfane manzûmesinin yedinci kıt'asında şu muhim sözleri söylüyorki, şark şâirleri iki bin senedenberi tekrâr tekrâr söylemekten bıkmamışlardır; fakat büsbütün boş bir söz de değildir:

Yarep!.. Nedir bu dehr de her merd i zû fünûn
Olmuş belâyi akl ile ârâmdan mesûn?
Yarep!.. Niçin bu arsa da her şahs ı ârifin
Mikdâr i fadlına göre derdi olur füzûn?
Her hangi sûya atfi nigiâh etse bîhuzûr....
Her hangi şey'e sarf i hayâl etse aklı dûn!... ila âhirih!

Şüphe yok ki akıllı adamlarda — ahvâlin uygunsuzluğuna karşı — daha ziâde hassâsiyyet ve me'yûsiyyet oluyor. Ziâ Paşanın hakkı var, ve buna bir degil yüzlerce sebep gösterilebilir: bir kerre medeniyyet ve irfân, ya'nî kültür, bizim maddî ve ma'nevî ihtiyacatımızı, ve hırsımızı arttırıyor hem gittikçe arttırıyor. Hayâtın tevettürü, artıyor a'sabın gerginliği, ve kâhir kuvvete karşı mücâhede ve mukâvemetin şiddeti artıyor, insanlar arasında da rekâbet yüzünden savaş daha ziâde güçleşiyor; bütün bu zahmetler ve cefâlar fenâ halde a'sâbi, aklı ve vücûdü yoruyor, hayâtın keyfini kaçırıyor. Hiç şüphe etmemeliyiz ki köylüler ve pek basît adamlar bizim kadar me'yûs ve bedbaht değil imişler dır. Şüphe yok ki ecdâdımız bizim gibi gamkîn ve bedbîn değil idiler. Halbu ki târihin şehâdetine bakılırsa o zamanlar da haksızlık uygunsuzluk bizim zamânımıza nispetle yüz kerre ziâde imiş; hele ma'rûf adamlar ecel i kazâ ile sokakta her gün kol kola geziyorlarmış. Hükûmet adamlarının takrîben yuzde altmışı maktûl olarak ölmüştür. O zaman hükûmet adamlarının zulmu, müzevvirliği hırsı rişvetciliği, ehâlinin de aynı sûretle fâsid ve ma'lûl olmasına bakılırsa insan ecdâdımızın o cehennem hayâtı içinde nasıl olupta bir rahat nefes alabilmiş olduğuna şaşar kalır; halbuki — benim bildiğim bir iki kişiden mâ'ada — hiç kimse öyle son derece pessimist değilmiş; o cehennem hayâtını onlar gâlibâ pek tabîî bir iş güç edinmişler ve hiç ilerisini düşünmemişler imiş. Demek ki pessimizm ve optimizm munhasıran düşünceye hâs bir hâlet; maddî sebeplere pek sıkı sıkıya

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.3

8inci Mekâle

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No ETB.822.4

(1)

Abdul Hak Hâmid in bu esaslı mes'elelerde fikirleri pek derin, i'tikâdı çok metîn ve felsefesi mühim ve her zemân için kıymetlidir.

Türk milleti medeniyyet ve Kültür, ya'nî irfân sâhasında ne Kadar ilerilerse Hamidi o kadar eyi anlayacak ve o ~~kadar~~ nispette takdîr edecektir; çok haklı bir gurûr ile, ~~[illegible]~~ bu büyük oglunu hatırlayacaktır. Ben Kendisinin devr i saltanatında yetişmiş ve müstesnâ şahsiyyetini pek yakından tanımış, onun teveccühüne mazhariyyet Kazanabilmiş ve onun yuksek ma'neviyyetinden ziâdesiyle feyz almış bir adam olmakla bahtiyârım. İnsanların -[hakîkat aşkıyla dâimî bir heyecân içinde düşünmekle ömrünü geçirmiş, ve hayâtın en derin kaygularından ~~mülhem~~ ilhâm alarak, (Kendi varlığında bir ma'nâ-yi-hikmet aramış olan insanların!)]- bütün Kaygularına, ümîdlerine, ~~[illegible]~~ yeislerine, sevinçlerine ve mâtemlerine, pek belîğ ve çok defalar cidden ulvî bir edâ ile lisan vermiş olan bu hakîm şâiri, -bu bahs münâsebetîyle selamlamadan geçm istemedim. Hâmid bu mühim bahsı her türk şâirinden ziâde kurcalamıştır; i'tikâdi i'tibârıyle, en münevver bir müslümandır. Ben bütün bu mes'eleler de i'tikâdını kendisinden bizzât tahkîk ettim, eserleriyle de Kendinden almış oldugum ma'lûmatı tatbîk ettim. Bir gazeta sütûnlarına tafsîlât sığmayacağı için, yalnız (Tayıflar geçidi) unvanlı eserinden, en özlu fikirlerini-işaretle - ibrâz edeceğim, çünkü bildiğime göre, bu eserinden henüz bahseden olmamıştır.

Hâmid bu eserinde bir takım büyük adamların (tayif) larını ya'nî şahsiyyetleriyle mümtâz olan hayâletlerini, hulâsa ruhlarını - âhirette - konuşturuyor. Bunların bir kısmı (Omiros), (abul Alâ el Maarrî), (Sa'di), (Hâfız), (Omar Hayyâm), (Ferdovsî), (Dante) (Şekspîr), (Viktor Ügo) gibi bütün alem indinde meşhûr şâirlerdir. Bizim şâirlerimizden yalnız (Nâmık Kemal) var. Sonra gene bütün alemde tanılmış olan (Têmurleng), (Yıldırım Bayazıt) ve katlettirmiş olduğu oğlu (ya'kub Çelebi), ile (Sultan Orhan) ve onu Kosova

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB1822.4

harp meydanında şehîd eden sırplı (Miloş) gibi adamlar var. Bir (Kefenli hayâlet) ile (gâip bir sadâ) - ölümün sadâsı !? - ve (Burhan) isminde bir (Kambur) var ki (Hamidin işaretine bakılırsa) bu sakat adam Timurlengin babası imiş. Bâkisi Hâmidin tiyatrolarında başlıca rol oynayan (Ilhan), (Emîr Çoban), (Dilşâd hâtun) (Bagdâd hâtun), (Neylüfer hâtun) ve daha bir kaç, bilmediğim kimselerdir. Kanbur zevzek bir adam olmakla berâber, sırası geldikçe pek hakîmâne sözler söylüyor ve ekseriyyâ hâmidin fikrine tercümân oluyor; bahs esâsen insânın mukadderâtına dâir mes'eleler girdâbı içinde - intizamsız bir surette - cereyân ediyor. Tabiî dir ki bu bahsin, dünyâ hayâtına tealluk eden kısmında (hayır) ve (şer) mes'elesi en mühim mevzû'u teşkîl ediyor ve bilhassa, büyük küçük pâdişahlar, dünyâda etmiş oldukları cinâyetlerin mes'ûliyyetlerini üzerlerinden atmamak için her vak'ayı (Kader)in hökmüne isnâd ederek, kendilerinin bu husus ta ancak irâdetsiz ve kör bir alet-i icrâ olduklarini iddiâ ediyorlar; ya'nî (fatalizm = Cebriyye) felsefesi, işlerine geliyor ve hoşlarına gidiyor. Bu mubâhaselerde - münasebet düştükce - âhirete müteallik şeylerden de söz geçiyor, ve o zaman (cism i mükeffen = kefene sarılmış cism) ile (gâipte bir sadâ = ya'nî ölümün o korkunç sesi!.) ölmenin hakîkatte bir değişiklikten ibâret olduğunu ve bu türlü degişmelerle her şeyin tâze hayâta mazhar olarak dâimî bir inkılâb içinde her şeyin ebediyyen yaşamakta bulunduğunu anlatıyor. (Namık Kemal) bu bahsa karışmıyor yalnız, harâretle hamiyyetten bahs ediyor; Hamid onu bu sebeb ve bu vesîle ile tayflar meclisine da'vet etmiş gibi anlaşılıyor; ve hörmetle methediyor. Diğer meşhûr şâirleri de eyice tanımış ve ve pek sevmiş ve hakkıyle takdîr etmiş olduğunu gösteriyor.

Hamidin i'tikâdını bilhâssa (ölü) ve (makber) gibi mühim eserlerinden de sarâhaten anlayabiliriz: Pek metîn ve pekte münev-

9 inci Kırâat, 8 inci Mekâle

ver bir müslüman dır, demiştim. Fakat müslümanlıkta meşhûr olan felsefî mezheplerden birine tamâmîyle mensûp görünmüyor; Her mezhepte doğru gördüğü, ya'nî kendi fikrine muvâfık bulduğu prensipleri kabul ediyor. Daha doğru, dînî felsefesi tamâmen ahrârâne dir ve her mezhebe bir akîdesîle temâs eder. Şimdi sözlerimi — kendi belîğ ve muhlis i'tirafâtiyle te'yîd etmek için güzel delîller le misaller arzedeyim:

Allâha, bütün vicdânının ilhâmîyle inanıyor, ve her felâkete, her fenâlığa, her haksızlığa, her fecâata rağmen sıdk ile inanıyor, lâkin, şerrin, ya'nî bütün şu saydığım fenâlıkların, allahtan sudûr etmiş olmasına hiç inanamıyor. Fenâlığın vucûduna tamâmen inandığı halde onu allaha lâyık görmiyor. Allâh ancak hayırın menbaı dır. (Ölü) isimli eserine şu sözlerle başlıyor ve ...den üslûbu uhrî bir şiir dir.

Bugün, benim — sanırım! — gördüğüm fenâlıktır;
Demem ki böyle fenâlık hudâya lâyıktır.
Bu hâle (hökm i tabîat) demek muvâfık olur;
Eğerçi (emr i ilâhî) o hökme sâiktır.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.4

Her kesin - aynı derecede bir kanâatle kabul ettiği ve bildiği - bu âdî, ve umûmî hakîkatları, her kese yeniden öğretmek için burada zikr etmiyorum. Her türlü hâdisâtı, âdî ve tabîî sebeplerle ta'rîf edebilmek ma'rifetini usûl (ya'nî metod) ittihâz eden âlimlerin, bu husustaki iddiâsini ihtâr etmek için, zikr ediyorum. O âlimlerin pek çoğu iddiâ ediyorki, (Allah, kader, ve tâlih) i'tikâdı hep bize o (kâhir kudret) i ihsâs ve ispât eden tecribemizden doğmuştur; âhiret, azâb, mükâfât, ~~gün~~ günâh ve sevâb... [illegible] gibi düşünceler de ölüm endişesinden doğmuştur.

Bu gibi nazariyyeleri ve farzıyyeleri dîne ~~müteallik~~ dâir konuşacağımız zamana bırakıyorum. Burada yalnız şu ciddî mes'eleyi unutmayalım ki, biz insanlar, bilâ istisnâ o kâhir kuvvetle mücâhedeye mahkûmuz. O kuvvet ne olursa olsun, kim olursa olsun!... Eski yônanlılar, bu cihâda (trajedî) derlerdi.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 27B.822.4

gunou Mekâle

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 278.822.5

Büyük Şâirimiz Abdul Hak Hâmidin en mühim düşüncelerinden bir kısmı.

Merhûm – sarsılmaz îmânına rağmen – ölümden fenâ halde korkardı, halbuki îmânı pek kuvvetli, ve kadere tamâmiyle inanır bir adam olduğunu, arzetmiştim. Bu meselelere dâir kendisiyle çok konuşmuş olduğum için, bu hususta ki mülâhazâtım yalnız şiirlerinden istihrâc ettiğim bir fikir değildir. Bu korku kendisini ömrünün sonuna kadar ta'ciz etmiş ve en derin, en heyecanlı fikirlerini ilhâm etmiştir. Vefâtini müteâkip ~~muhterem~~ refikası H. ef. bana – Cunyaya – gondermiş olduğu kıymetli bir mektupta (ölümden son derecede ürkerdi; bereket versin ki üç gün üc gece devâm eden koma halinde kendinden büsbütün bîhaber olarak öldü) demişti. Zavallı Recâî zâde Ekrem Bey efendi, ömrünün son senelerini yeis ve içinde geçiripte, – Nejâ da kavuşmak ümîdiyle – gözlerini yumduğu zaman, ben karantina meclisinde merhum Cenab Şihabeddin beyin arkadaslarindan dım, ve hep berâber göksu da tedfin merâsiminde, Hâmid Bey ile hâzır bulunmuştuk; o gün hava magmûm du; merhûmun tabutunu mezâra tevdi' ederlerken Hâmid teessürünü zaptedemedi; biraz da yağmur çiseliyordu. [Aman gidelim artik!] dedi. Ona tâbi' olarak berâber, yörüduk ve uzaklaştık. Ben ne söyleyeceğimi bilmiyordum; [Yazık!.. bu güzel ruhlu adam pek mahzûn ve me'yûs öldu!] dedim. [Iki gözüm!.. memnûn ölen yoktur. Ben o cihetı düşünmüyorum!.. Bu gece, zavallı Ekrem o korkunç çukurda nasıl yatacak deye düsünüyorum!] dedi. Kendimi zaptedemeyeydim gülecektim. Fakat garip degilmidir ki (Tayflar gecidinde, Hâmid, bu çocukca korkudan zerre kadar eser gostermeyerek – ulvî bir sekînet rûh ile! – ölüleri konüsturmuş ve hattâ (Kanbur Turhan) in rûhuna bir (mizâh neş'esi) ilhâm ederek konuşturmus olsun?!..

(Tayflar Geçidi), bir müthiş, müessir, [insanin, şiddetle vehmine

dokunabilecek derecede müessir!..] bî hudûd bir mezarlık panoramasıyla başlıyorki, İstanbulun Eyyup Sultan, ve Üsküdarin Karaca Ahmed mezarlıklarını – bir ande göz önüne getirdiği için – pek korkunç olmakla berâber, benim rûhuma pek mûnis bir manzaradır. Sayısı bilinmeyen sık ve yüksek servi ağaçlarının ~~renkinden~~ renginden ve gölgesinden dolâyı ebedî bir geceyi tasvir eden bu mezarlığa, Kamburun rûhu bakıyor, ve:

Eşcâr dan yapılma.. bu bir leyl i bîhudûd!..
Mir'ât i halk, manzara i hâlik i vedûd..
– – – – – – – – – – – – – –
Bunlar hayâl ü hâtıralar âsitânı dır.
Ancak o hâtırât ölümün dâsitânıdır... ilâ ahirih!...

deye kendi kendine mülâhaza lara daldıktan sonra, kendini ölülere takdîm ediyor.

– – – – – – – – – – – – – –

(*) Hâzır başında bir ebedî darbe î ~~sukut~~ sukûût
Bir kubbe î muazzama, bir türbe î sukûût!

İşte başında böyle dâimî bir sükûût darbesi ile bir sükûût türbesi bulunan, benim gibi – eçiş bücüş – bir acâyip ölü gordunuz mü? deye bütün ölülere hitâbediyor; mezarların hepsi birden cevap vereriyor ki, hulâsa sı: [ölümün, her kavma mahsûs yeni bir çehresi vardır, o her şekilden sıyrılmış ma'nevî bir mevcûd tur] demekten ibarettir:

Her kavma hâs, vardır onun çehre i nevî;
Eşkâl den münezzeh o mevcûd i ma'nevî;

deye ölülerden cevap geliyor. O zaman (gâipte bir sada) – ki bizzât ölümün sesi dir! – Adetâ allahmış gibi sözler söylüyor ve fakat bizim gibi fânîlerin hoşuna gidecek ve rûhunu tatmîn edecek bir felsefeyle ölümün ve hayâtın esrârını ifşâ ediyor; kendini inkiâr ederek, âdetâ (ölüm) nâmına bir hakîkat yoktur, Ölüm dâimî değişmelerle hayâtın yeni yeni şekillere girerek ebediyyen devâmı demektir;

(*) Ya'nî kendisinin başında ebedî bir sessizlik darbesi hâzır (ya'nî dâimî. pek büyük bir kubbe ve bir sessizlik türbesinden maksadı (semâ = gök) tür!

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.15

ve bütün bu işi yapan ben im!.. Ben secde edilmesi vâcip bir şey im, (ben Allah ım!.. demek istiyor!) Kitabın belki en mühim yeri burası dır, ve zannımca Hâmidin son ve sarsılmaz itikâdı bu olmuş olsa gerektir. Bu tafsilat şu mekâleye sığmayacak olsa bile, büyük şâirimizin, pek yüksek bir üslûb i beyân ile arzetmiş olduğu bu fikirleri size îzâh etmekten vaz geçemeyeceğim. Hâmidi her türk lâyıkîyla tanımak gerek tir. Ölüme söylettiği sözlere bakınız:

Mevcûd i ma'nevî mi?.. Hayır. Vâcibussücûd!....
Ma'nen de, mâddeten de Ben im Mâlik î vücûd!....
Ben, çeşmi bî nigiâh ederim, giûşu nâ şinev, (*)
Mahveylemem, fakat veririm zindegî i nev.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.5

11inci Mekâle

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.6

(1)

Eski Yônan putperestliği Bag-bozumu bayramına neden son derecede ehemmiyyet veriyordu?...

Die geburt der Tragödie 1872

Ben, bu mekâlemde – Meşhûr Alman filologu ve feylesofu – Fridrih Niççeden bahsedecektim. 1888 de henüz 44 yaşında iken, sekte i dimâğiyye (ya'nî inme) darbesinden sonra büsbütün aklını kaybedip ölünceye kadar iflâh olamayan bu mühim adam, 1900 senesi ağustosunun 25inci günü – öyleyin! – bir ikinci sekte darbesinden vefât etmişti. Bu günkü Almanyanın ma'neviyyetini terbiye ve tenmiye eden ideolojî, Niççenin felsefesi dir. Eski Yônânistan da – bir ayîn i dînî addolunan (bağ bozumu) bayramına ve ihtifâlina – i'tikâd dolayısıyla – esaslı münâsebeti olan (Şarap allahı Diyonûsos

1888
1844 –
44

1872
1844 –
0028

1872

Sofi Yiğman [illegible]
Bağ - Boğumu bayramına neden
[illegible] derecede ehemmiyet veriyordu ...

Ben, bu makalemde — Mevlânâ [illegible] filozof ve [illegible] — [illegible]
Niyazi'den bahsedeceğim. 1883 de [illegible] 44 yaşında iken, [illegible]
giyye (yahut [illegible] ise) dairesinden sonra [illegible] [illegible]
cege Kadar [illegible] 1900 senesi [illegible]
nun 25inci günü — söyleyim: — bu üçüncü defa dairesinden [illegible]
mişdi. Bu [illegible] Almanların ma'neviyyetini tebriye ve [illegible]
eden ideoloji, Niyazinin [illegible]. [illegible]
ni adalarının (Bağ boğumu) bayramına ve ihtifaline — [illegible]
[illegible] — [illegible] olan ([illegible])

محترم عیسی حضرتلری
والدهم نزله گریپه طوتلدی برابر بشقه شیلرده وقتیله خبر دار اولمق ایسترم
اوزرینه
بغداده دعوتلی

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 27B.822.6

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No LTB.822.7

12 inci Mekâle.

Hayâtımızın iki veçhesini temsîl eden Trajedi ve Komedi'nin – eski yônanda – sûret-i zuhûruna dâir (Niçe)'nin mühim mulâhazalarına mukaddeme.

~~Bu mekâlenin mevzûunu bildiren yukarıdaki sözlere bakıp ta, âdet hâricinde yeni bir bahsa girıştiğime zâhib olmayınız! Eski bahsımızı bu son iki mekâle ile kapayıp başka bir bahsa geçeceğim. Teessüf ederim ki bu bahısta çok mühim mülâhazalar atlamağa mecbur oldum; çünkü bu gazeta sütunlarını kendime hasretmeye hakkım da yok vaktim de yok!...~~

Eski yônanlılar, mustesnâ bir dehâ ile mumtâz bir millet ti. Henüz putperestlik devrinden kurtulamamış oldukları bir zamanda tabîatı her milletten, her kavımdan eyi anlamışlar, ve hayâtı en dogru ma'nâsiyle telekkî ve takdîr etmişler di. Gerek felsefede ve ilimde, gerekse güzel san'atlarda öyle mühim, öyle güzel, ulvî ve hele zarîf eserler bırakmışlar dır ki, bu mukemmel nümûneler garp medeniyyetine mensûb olan milletlerin hepsine – terekkî ve tekâmül yolunda – örnek ve kulavuz olmuştur. Avrupalı tarzîyla, üslûbuyla düşüncesiyle, duygusûyla ve zevkıyle (kültür)ü tesîs ve mâhiyyetini ta'yin eden bu bir avuç millettir. On dokuzuncu asrın en şöhretli (âlim-mütefekkir)lerinden (sör henri Sammer Meyn = Sir Henry Summer Maine) eski yônanlıların dehâsına hayretle şu sözleri söylemekten kendini alamamıştı: [terekkî prensipini yaratmak küçük bir kavma verilmiş bir mevhibeydi. O kavım yônanlılar dır; – tabîatın kör kuvvetleri istisnâ edilirse – bu dünyâda hiç bir hareket yoktur ki menşe-i yônânî olmasın!...]

Bu gün hiç şüphe kalmamıştır ki – vahyile coşkun büyük peygamberlerin hârikulâde himmetiyle teessüs eden, ve bütün medenî milletlerce kabûl olunan – sahîh ve müvehhid dînlerden evvel bütün insâniyyet – hatta yônanîler gibi en dogru ve en güzel bir me-

deniyyet binâsı kuran bir millet — dîn husûsunda — dalâletten kurtula
mamıştı. Bir kâhir kuvvete inanmak zarûreti ve ihtiyâcı en vahşî insan
larda bile, en büyük ve esaslı bir kaygu dur; (câhiliyyet) dediğimiz bu
devrin yanlışlığı bu noktada değil, o yaratıcı ve mahvedici kuvvetin
hakîkatını anlayamayıp ta, bir sürü böceklere, hayvanlara, hattâ cansız
şeylere tapmakta (ya'nî fetişizm i'tikâdında) dır; yâhut cinlere ve
perî lere inanmakta dır ki (animizm) denilen cehâlet şekli bu dur; ve
yâhut tabîatta gördüğümüz büyük şeylerin [gök, ulu dağlar ve ağaçlar
ve yıldızlar gibi bize azamet ve ulviyyetiyle korku ve hayret veren
şeylerin, ve irâdetimize şiddetle karşı koyan kâhir kuvvetlerin)
mâhiyyetini bilemeyip, her birini — heyecanlı muhayyilemi
zin yarattığı şekillerden birile — temsîl ederek, onlara kendi elimizle
birer insan ve hayvan sûreti verdikten sonra, tapınmak ta
dır. Her millet her kavım cehâletin bu safhalarından
geçerek iptidâî medeniyyet kademelerinden ve ma'nevî terekkî ba
samaklarından derece derece yükselmiş, bu günkü
medeniyyet ve kültür mertebesine erebilmiştir. Kabiliyyetsiz, dirâ
yetsiz, ve muhayyilesi donuk ve sönük kavımlar, bu terekkî yolunda
pek geri kalmışlar dır. Paganizm (yânî putperestlik) devrinin i'tikâ
dına (myth = hurâfe = masal) derler; o hurâfelerin — az çok tertipli —
târihine de (mythologie = mitolojî = esâtîr) deniliyor. Zekî ve muhayyile
si parlak milletlerin esâtîri mazbût ve ma'nâdâr dır. Yônânîlerin
ki emsalsiz ve pek şâirâne bir (dâsitan = épopée) dir. Bu adamlar
için paganizm devri (fevkalâde bir uyanıklık devri) olmuştu. Takrîbî
bir tahmîne göre mîlâdi Isâ dan bin sene evvel, bütün alemce
meşhûr olan (Ômiros), şâirlerin pîri (Homer) putperestlik hurâfelerini — pek
eski ve târihten evvel geçen karanlık devirlerden beri dillerde dolaşan
an'aneler şeklinde — ezberleyerek, [bizim serserî saz âşıkları gibi] dolaştığı
şehirler de ve köyler de, nazmen irticâl eder ve okurmuş. Ondan sonra
bir sürü saz âşıkları peydâ olmuş ve bu ustâdın icâd etmiş olduğu üs
lûb-i inşâdı ve terennüm şîvesini aynen taklîd ve muhâfaza ederek
(ilyâda) ile (odisea) yı bütün yonanistana yay-

TDV İSAM Kütüphanesi Arşivi No 278.822.7

12 inci Mekâle. ③

~~Eski Yûnan da Bag-bozumu şenlikleri bir ayîn i dînî şeklini almış, ve trajedî ile komedî bundan dogmuştur.~~

دینه دائر دكل.

باقی صحیفه بت پرستلك دورینه عائد

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.7

(Paganizm), yânî put perestlik, ma'neviyyetimizin tekâmülü yolunda, pek mühim bir vakfe, ve bir safha dır. Bu devir de insâniyyetin ma'neviyyâtını tetebbü' etmek bir çok cihetlerden ehemmiyyetli ve pek fâideli bir iştir, çünkü her millet bu câhiliyyet devrini geçirmedikçe, bu günkü vahdâniyyet i'tikâdına erişememiştir; fakat bizim bahsimiz nokta-i-nazarından, en ehemmiyyetli ciheti, — fikrimce şudur: Bu devir de dîn duygusu ile şiir ve güzel san'atlar için, insana, isti'dâd veren (heyecan i bedîî), o kadar biri birine bağlı tezâhür lar dan dır ki, — heman hepsi de vicdânın aynı duygu kaynağından fışkırmış olduğuna inanır; Nitekim çok kişiler bu fikirde bulunmuşlardır. Musikî, o zamanlar şiirden ayrılmamıştı. Paganizm devri insanın — kendisini yekvücud bir halde duyduğu, ve kendi duygularını ve fikirlerini ve niyyetlerini isnâd ettiği — bir acâyip (uyanıklık devresi)dir. O uyanıklık tan dolayıdır ki bütün tabîatın kuvvetlerini ve ba'zı mühim ve meşhûr hâdisâtı o devrin insanları, teşhîs ve te'lîh etmiş (ya'nî onlara, muayyen birer şahsiyyet vererek allah nazarîyle bakmış!) ve dagları taşları, gökleri ve denizleri, ve su başlarını, allahlar ve perîlerle doldurmuştur. Ya'nî bütün kâinâtı kendi rûhîyle canlandırmış tır. (Mitolojî) yânî (hurâfât) ve (esâtîr) devri dediğimiz zaman bu dur. İnsanlar böyle bir derin (heyecan i bedîî) sâyesinde, her müessir âmile kendi hayallerinde insânî bir sûret verdikten sonra, gene kendi rûhlarını o surete nefhetmekte kalmamışlar, o hayâlî surete maddî bir vucûd vermek ogrunda da asırlarca ograşmışlar, ve bu fe'âliyyetten heykeltraşlık dogmuştur. Nitekim onların şânını temcîd şiirler ilâhîler terennüm etmek ve ayînler yapmak lüzûmu, mi'marlık şâirlik ve

(8)

sâzendelik, hânendelik hunerlerinin, ve bilhâssa [zuhûruna] terekkîsine başlıca bir âmil olmuştur. Kültür dediğimiz ma'nevî medeniyyetin ve uyanıklığın esaslı şartlarından olan bütün bu hünerlerin ve bu kābiliyyetlerin — Rûhumuzun mihverini teşkîl eden [dîn duygusu-le sentiment Religieux] ile şüphesiz pek sıkı ve esaslı bir münâsebeti var dır; o kadar ki, — rûhumuzun eser i heyecânı olan bütün bu hünerler, bu şiirler, bu ilâhîler, bu besteler, bu heykeller ve ma'betler hep o derin (dîn — duygusu) nun birer türlü (edâ = expression!) sı, ve lisânı beyânı dır elbette!... [Heyecân i bedîî] ile [heyecân i dînî] nin bu esaslı ve sıkı râbıta larını, eyi tetebbu' eden âlimler bu iki türlü heyecânın kaynağı bir olmak gerektir demekte tereddüt etmiyorlar. Putperestlik deyipte, bu i'tikad devrini tahkîre lâyık görmek, hem yanlış hem haksız dır. O zaman insanlarının (ya'nî safderun ve henüz câhil ecdâdımızın!) aradığı da bizim bugün (Hak teâlâ) dediğimiz [yüksek hakîkat] tı. O devri câhiliyyette onun — kendi zâtınca! — Ne ve kim ve nasıl olduğunu hiç kimse bilemiyordu; Sonra sonra, o büyük hakîkatın (Bir) olması lüzûmuna kanâat hâsıl oldu, putperestlik denilen i'tikâdın dalâleti sâbit oldu, ve artık çoktan beridir medenî milletler allâhın birliğine inanıyorlar. Bununla berâber gene (Ona benzer bir şey yoktur!) demekten başka hiç bir söz söylemeğe — bilâ istisnâ — hiç kimsede zerre kadar salâhiyyet göremiyoruz, bulamıyoruz!.. Demek ki, bizim Ziâ paşanın pek haklı olarak iddiâ ettiği gibi:

[Kesp i yakîn e âdem için yoktur ihtimâl!..
Her i'tikâd, akla göre, gâibâne dır.

Ondan

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB. 822.7

TDV İSAM Kütüphanesi Arşivi No RTB.822.7

mışlar ve putperestlik i'tikâdatını — en parlak ve belîğ bir şiir lisânıyla — bütün yônan ehâlîsine öğretmişler. Nihâyet ~~meşhur Perikles devrinde~~ (tyran= tiran)lar, ya'nî zorbalar idaresi devrinde, ve hakîm Solon zamânında, Atina ya tehakküm eden meşhûr (Pizistratos)un emri ile, (Omiros)un nazm etmiş olduğu esâtîr toplanarak yazılmış ve kitap şeklinde mahfûz kalmıştır. (Omiros)un şiirlerini asırlarca sazla okuyarak ehâliye dinleten bir sürü âşıklar silsilesine (Omirîde, ya'nî Omiros un çırakları) derler. Omiros un hâlis muhlis, (ionî)li, ya'nî yônanlı olduğunda şüphe yoktur; çünkü şiirlerinin lehçesi ve şîvesi tamâmiyle o asırdaki (İzmir) lisânı dır. İzmir de (ionî) kıtasının parlak ve medenî merkeziydi.

Bu mukaddemeye lüzum gördüğüm için, bu mekâlede bir istitrâd kapısı açıp biraz ma'lûmat verdim; tafsîlâtını edebiyyât bahsına bırakıyorum.

Burada bize lazım olan, bütün yônan mitolojisi değil, onun yalnız — şarap allâhı olan — (Dionysos= Dionîsos)a âid kısmı dır. Romalılar buna (Bacchus= Bakhus) derlerdi, ve üzüm asması altında, elinde bir kadeh ile bir şarap fıçısı üzerinde oturur bir ayyâş delikanlı sûretinde temsîl olunurdu. Büyük müzelerde heykelleri vardır.

Yonânîler hayâtın kıymetini çok eyi bilir, zevkine meftûn, pek şen ve neş'eli ve ziyâdesile hassâs adamlardı, demiştim. Böyle bir mizâc ile yaradılmış olunca, tabiî dir ki (Bağ bozumu), onların indinde, en ehemmiyyetli ve neş'eli bir (Bayram) olmak gerekti. Filhakîka, (Bağ bozumu) esnâsında, şarap allâhı (Dionîsos) nâmına ve hörmetine, pek neş'eli bir bayram olur, ve çılgıncasına sarhoşluklarla, oyunlar, (ya'nî rakıslar)la, şiddetle sehvânî bir coşkun hayât geçirilirdi. Fakat bu taşkınlıklar, bizim bildiğimiz ve her sene gördüğümüz (Karnaval eğlenceleri) gibi bir şey değil di, Dionîsos nâmına icra edilen bir âyîn i dînî idi, ki, o esnâda, halk, rûhunu coşturan bütün duygularını, ve mütenâkız ihtirâsâtını — bağıra çağıra — döker saçar, ve olanca hurriyyetiyle kendi içini açardı; yalnız neşesini, sevincini değil, en derin hüznünü

ve can yakıcı elemlerini de — boğuk ve korkunç figanlarla — ifâde ve izhâr ederdi; husûsâ, bu gürültülü, ve tertipsiz ihtifâl esnâsında halkı heyecâna getirip büsbütün zıvanasından çıkaran (Bakant) lar, Bakhos âyînini ve ihtifâlini idâre eden (râhibe)ler di. Bu (kadın-papaz)lar kendilerini büsbütün kaybedecek derecede coşarak, korkunç bir sesle — kurtlar gibi — uluyarak, göğüsleri ve bağırları açık, saçları dağınık, halk içinde deli gibi dolaşıp adeta sayıklar lar dı. (Bakanâl) dedikleri bu meşhûr âyîni tiyatro temsîline benzeten cihet [chœur] denilen, on onbeş kişilik bir cemâat ti ki, bunlar, ihtifâl esnâsında bir halka şeklinde toplanıp hem raksederler hem de — Dionûsos şerefine — ilâhi söylerlerdi. Fransızça (Chœur = kör) kelimesi, rumca (horôs) lafzının aynı dır, ve bu günkü rumcada bile (raks, ya'nî dansetmek) demektir. Latin ler (romalılar!.) bunu aynen alıp (chorus) şeklinde kullanmışlar dır. Bu rakkaslar ve ilâhî söyleyenler, acâyip bir kıyâfetle bu ihtifâle girerlerdi: (Satyre = satîr) şekline girerlerdi. Satîr, belden aşağısı keçi, ve yukarısı insan sûretinde, kulakları sivri ve boynuzlu ve mutlakâ sakallı olarak tesavvur ve tasvîr edilir, bir perî idi ki ormanlıkta, su başlarında dolaşır ve ekseriyyâ kaval çalar dı. Bunlar Dionûsosun emrinde ve hizmetinde idiler, ve insânın şehvânî ihtiraslarını temsîl ederlerdi. [tragodîya, ya'nî trajedî] ta'biri, bu satîrlerden alınmıştır, çünkü eski rumcada [trâgos] erkek keçi, ya'nî (teke) demektir. tekenin azgın şehvâniyyeti de meşhûr dur. Böyle alabildiğine sarhoş olup şehvânî ve gürültülü, çılgın bir surette eylemeye rumca [Komâzin] derlerdi, bu fi'lin (ismi masdarı), yâni (eyleniş) kelimesinin rumcası da (Komodîya) dır; bizim fransızca dan aldığımız (komedî) bu dur.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No

Eski yônanlılar, pek eski zamanlardan beri, (milâttan altı yedi yüz sene evvel!.) şiirin — mevzûuna göre — nevi'lerini ta'yîn etmişler ve her türlü şiire en ziyâde yâkışan bir vezin icâd ve tahsîs eylemişler di. Meselâ en eski şiir olan (hymne = imn = duâ) lar, ilâhîler (exametron = ekzâmetron = bizim âşıklerin (altı ayak) dediği kısa bir veznile terennum edilirdi; (hyménée = rumcası imenêâ) denilen, gelin ve zifâf şarkıları, (skolî) denilen ziyafet şarkı-

TDV İSAM Kütüphanesi Arşivi No R7B.822.7

ları, (thrène = thrîni) denilen cenâze besteleri [redacted], (elegie = eleğîon) ya'nî mersiye.. ila ahirih!... gibi şiir envâ'ının husûsî vezinleri ve nazım şekilleri vardı. Hiç bir millet - bu güne değin - şiir şekillerine bu kadar ihtimâm göstermemiştir. Trajedî nin şiiri ve musikîsi ile vezni de (dithyrambe = rumcası: dithîrambon) ta'bîriyle meşhûr bir husûsi şekil ve şîve de idi. Gâyet [redacted] velveleli, bir beste idiki hem neşe ifâde eder şevkli nagmeleri, hem de derin kederler ile ye'islere tercüman olan nevhaları ve efganları vardı.

Edebiyyât-ı [redacted] umûmiyye târihine daha ziyâde teallukù olan bu ma'lumâtın, ~~bizim~~ bizim şu bahsımıza ne dokunur ciheti vardır ?! denilebilir !.. Cevâbım bu suâli tatmîn edecek kadar kat'î bir kanâat verebilecek ~~kadar~~ derecede açık ve hakîkati hâle mutâbıktır: Yônan da ~~ehâlîsi~~ Diyonîsos nâmına ve hürmetine icrâ olunan bu âyin, [redacted] sarsılmaz bir âdet, hatta umûm halk için millî bir bayram haysiyyetini ihrâz etmişti [redacted]; bu ayîn [redacted] esnasında, Diyonîsosun, çocukluğundan beri tâliinden görmüş olduğu sitemleri, ve bütün yônan ilâhlarının en büyüğü olan (Jupiter) e karşı isyân edipte Olimpos dâğına (*) hücûm eden (titan) lar la [ya'nî dev ler le] tek başına muhârebe ederek [redacted] ve onlara galebe çalarak, ne hârikulâde bir kahramanlık gösterdiğini öğrenirdi; [redacted] bu hurâfatın, dâima muşkilât içinde tecelli ve [redacted] cereyân eden mukadderât-i beşeriyyeyi hakkıyle temsîl ettiğini de - âyîn esnasında heyecan ile dinlediği - kasîdelerden öğrenirdi. Hakîkî kahramanlığın, kadere ve bütün müşkilâtına ve uygunsüzluklarına karşı savaşmak ve o devlere, o titanlara galebe calmak demek olduğunu anlardı. Demek ki (Bakanal) namîyle şöhret kazanan bu millî Bayram, - bütün zevk ve neşesiyle, bütün hırs ve ye'sîyle, bütün ümîdi ve sukûtı hayalîyle mukadderât-ı beşerin timsâli [redacted] ve pek canlı ve heyecanlı bir sahnesini arzetmekte idi. Benim [redacted] şu on iki mekâlemin mevzûu de bundan başka bir şey değildi. Bu mes'elenin edebiyyât-i umûmiyye ve felsefe ile pek çok alâkaları olduğunu göstermek için bu mekaleleri - emin olunuz - çok muhtasar yazdım. Niççenin bundan ne mühim ma'nâlar ve neticeler çıkarabilmiş olduğunu hakkıyle anlayabilmek için bu tafsîlât lâzımdi.

(*) Dionisos Jupiterin ogluydu. Olimpos dağı ilâhların meskenîydi.

13 üncü Mekâle.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No DTB.822.8

Frîdrih Niçe Yônan trajedisinden ne ma'nalar çıkarmış?!..

Bu meşhûr, mühim ve hasta adamın esaslı fikirlerinden bir kısmının mevzû'i bahsımızla pek sıkı bir alâkası olmasaydı onun adını bu mubâhasemizde hiç anmayacaktım; çünkü kendisi cidden derin ve pek orijinal bir mutefekkir olduğu gibi düşünceleri de o kadar etraflı dır ki – alâkadâr bulunduğu mes'elelere göre – etraflıca tafsîlat verilerek îzâh edilmezse, hakkıyle anlaşılması güç olur; binâen aleih bir mekâle ye sığıştırılabilir bir mutefekkir değildir. Bize lâzım olan fikirlerini îzâh edeceğim.

(Friedrich-Wilhelm Nietzsche) Almanyada (Leipzig = Laypzig) şehri civârında (1844) târihinde doğmuş, ve İsviçrede bir muddet yaşayıp hocalık ettikten sonra – çoktanberi beynini şiddetli ağrılarla rahatsız eden ve mahiyyeti anlaşılamayan bir hastalık sebebiyle – kendisine nüzûl isâbet etmiş, deli olmuş ve bir iki sene o halde meflûç, dîvane, ve mazlûm yaşayıp nihâyet tekrâr bir nüzûl isabet ettikten sonra, Almanyada (Weimar = Vaymar) şehrinde (1900) senesi ağustosun (20) sinde zâturrieden ölmüştür, (Roecken = Rökken) kilisesi bahçesinde metfundur.

Cinnet ile dehâ ve (Kriminalojî = Criminalogie)(*) hakkındaki ciddî tetebbüâtı ve kıymetli âsarîyle büyük bir şöhret bırakan İtalyalı (yahudi) Professör (Lombrozo = Lombroso) – (dehâ) cinnetin bir şekli, bir nev'i dir – demişti. Bu hüküm alel ıtlâk doğru olmamakla beraber, Niçe hakkında tamâmîyle doğru görünür. Niçe – uzun bir müddet – papas sulâlesi yetiştirmiş bir âileye mensûp olduğu için, çocukluğunda bu mesleke meyil etmiş iken, birdenbire vazgeçip (filolojî) ye şiddetle merak sardırmış, eski yônan edebiyyâtına dalmış bir daha ondan başını alamamıştır; aynı zamanda kuvvetli ve derin bir feylesof tur. Mûsikiye ve şiire fıtrî bir is'tidâdı ve bu vâdilerde ba'zı eserleri vardır. Üslûbu son derece aristocrat ve şahsî dir.

Bu adam yônan şiirinin ve edebiyyatının, târihten evvel ki kaynaklarına ve menşe'lerine erebilmek için karanlık bir devri mazîye infâz-i nazar etmeye çalışmış ve parlak muhayyile sinin ışığıyle, yônan esatîrini akla yakın bir sûrette tefsîr ve târif edebilmiştir. Yônânîlerin mizâcını da iyi tetebbü' etmiş, ve

(*) Criminalogie, cinâyetle, cinnetin ve (dégénerescence = tereddî) nin, ya'nî mizâcının kötüleşmesinin sebeblerini tetkîk eden yeni bir ilimdir. Lombroso bunda ustâd idi.

TDV İSAM Kütüphanesi Arşivi No

anlamış ki, fıtreten çok şen, hayâta aşık ve zevkine mecbûr, güzelliğe son derece meftûn olan bu millet, yaşamak derdini, bütün ıztırâpları, mahrûmiyyetleri ve korkularıyla kendi nefsinde tecrübe etmişti [redacted] - dâimâ uyanık olan - zekâ sâyle bu fâciaları hakkıyle takdîre [redacted] olduğundan dolayı da en neş'eli geçen - hayâtın mâhiyyetinde bile bir me'yûsiyyet zehiri olduğunu şiddetle hissetmişti. Yûnanın pek kinâyeli ve ma'nâdâr [redacted] (mitolojisi) bunu ispât etmiyormu?... allahların bile titanlarla o [redacted] korkunç muhârebeleri ve kör (kader) [redacted] in ma'nâsız ve haksız hükümleriyle çektikleri eziyyetler ve ma'rûz oldukları belâlar, insan hayâtının hakîkatını (timsâlî = sembolik) ve (remzî, kinâyî = allegorik) bir sûrette ifâde etmiyormu?..

Niçe (trajedinin doğuşu) isimli eserinde bu muhâkemeyi yürütüyor: [... Yûnanlılar, hayâtın korkunç ve iğrenç kötülüklerini, [redacted] ıztıraplarını tanmış ve hissetmişti.] Bu elîm hakîkata karşı ve ona rağmen!.. [yaşayabilmek imkânını te'mîn için, ona Olimpos hulyâsının (*) himâyetkiâr ve göz kamaştırıcı şa'şa'a sını ve debdebesini hatırlatmak icâb ediyordu. Ne dir bu çektiğimiz ıztırâb, tabîatın (gûlâne = titanique, ya'nî dev gibi!) kuvvetleri karşısında?.. Her bilgi [redacted] nin üzerinde, merhametsizcesine dolaşan bu kara bulut (cehâlet!) ne dir?.. insaniyyetin büyük dostu (Promethée = Promete) nin] dâimâ kara ciğerini parçalayıp yeyen [bu ak baba ne dir?.. [redacted] Hakîm (Œdipe = Ödip) in, o müthiş ve şayâni nefret mukadderâtı ne dir?].. (**)

Niçe, böyle ma'nâlı masalları sayıp döktükten sonra, diyor ki: [rumlar, yaşabilmek için - en mübrim (ya'nî zorlayıcı) bir zarûrete tebeiyyetle - o allahları yaratmış olsalar gerektir!].... ya'nî hayâtın hakîkî elemlerini, fâcialarını, unutabilmek, ve müthiş, korkunç, hattâ iğrenç bir hakîkata karşı, gönlümüzü, güzel bir hayâl ile avutabilmek mecbûriyyeti, eski rumları bedîî bir heyecan ile sarsmış ve o sâyede millî allahlarını yaratmışlar, ve hayâtın her felâketine ve fâciasına rağmen, gene - zevkinden hissedâr olup - hoş yaşayabilecek kadar bir tesliyet çaresini, artistlikte, bulmuşlar dır; demek istiyor; [redacted] hayâtın elemlerinden böyle güzel bir semere, bir eser çıkarmayı (tikenden, gül gibi dilber bir

---

(*) Niçe, (Olimpos ru'yâsı) diyor; bundan maksadı, pek eski yûnan şâirlerinin, ve bilhassa meşhûr (Ômiros) un kendi hayâliyle yaratmış [redacted] ve (ilyâda) isimli eserinde pek belîğ bir şiir lisânıyle tasvîr etmiş olduğu (ilâhî, ve mes'ût yaşayıştır. Yûnan allahlarının bulunduğu yer, azametli (Olimpos) dağı idi, ki bizim Keşiş dağı dır.

(**) (Ödip) in sergüzeşti, yûnan esâtîr arasında - pek fena bir felâkete misâl olmakla - meşhûrdur. Pek kısa nakledeyim: babası, [redacted] da (thèbes - teb) kralı imiş, bu çocuk doğunca, başına hâtifler (falcılar!) demişler ki [senin ölümün bu çocuk elinden olacaktır!] O da hemen oğlunu bir hizmetçisine teslim edip öldürmesini emr etmiş. Adamcağız kıyamamış, çocuğu bir ağaca

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.8

çiçeğin zuhûru)na benzetiyor; bundan da bir mühim netice çıkarıyor ki pek doğru bir düşünüştür: [hayatta san'atın vücûduna ~~istilzâm~~ lüzûm gösteren bu sevki tabîî (ya'nî: acı hakîkata karşı tatlı hayâlda tesliyet aramak sâika i tabîiyesi!..) [redacted] güzel san'atı, mevcûdiyyetimizin zîneti, tetevvücü – ya'nî tâc takınmase!.. – gibi telekkî ettirmiş, ve bizi yaşamakta devâm ettiren bir (sihir – ﺳﺤﺮ –) olmuştur. İşte Ôlimpos âlemini (ya'nî yônan mitolojîsi dediğimiz o hayâl alemini) [redacted] tevlîd eden de gene [redacted] o, san'attır!. [redacted].. Bu Ôlimpos âlemi yônan (irâdet) i (*) için öyle bir ayna olmuştur ki, onda, yônanlılar, kendi tasvîrlerini (çehrelerini!..)nin aksini değişmiş bir sûrette görürlerdi..] ya'nî, daha güzel, daha vekarlı, emîn, sâkin ve asîl bir şekilde görünüyorlardı demek istiyor. Bütün bu mühim mulâhazaların hulâsası, – gene tekrar edeyim: feciâlar, elemler ve ihtiyaclarla zehirlenmiş olan (hakîkî) hayâtın verdiği me'yûsiyyet sâikasıyla, yônanlılar, tesliyet seâdetini, ve [redacted] yaşa[redacted]mağa tehammül edebilmek kuvvetini ancak hayâl âleminde bulamılmışlar ve bu sâyede de pek eyi anlamışlar ki san'at – insân için – hayâtın en yüksek ve en güzel gâyesi dir, hattâ baş tâcıdır, ve [redacted] her felâkete ragmen, yaşamakta devâm etmemiz[redacted] için bize şevk ve gayret veren bir sihir dir.

Bizim yüksek şâirimiz Abdul Hak Hâmid [redacted] bir beyt ile bu nazariyye nin beliğ bir düstûrunu vermiştir:

Dâim hayâlden gelir insâna tesliyet,
Hep igbirâr dir – yüzü gülmez – hakîkatın!.. demiştir.

Bu [redacted] nokta da, [redacted] ba'zı mühim şeylere işâret edip geçeceğim: Niçe – yukarıda hulâsaten arzettiğim – şu nazariyyesi, tamâmîyle (Alman Şâiri Schiller = Şiller)in dir, ve bu (akîde = doctrine) romantizmin temel taşıdır. Niçe onu benimsemiş[redacted]! Yüksek ma'nâsîyle telekkî edilen san'atın mâhiyyetini pek eyi ta'rîf etmekle berâber (güzel san'atlar)ın zuhûru bahsında yanlış bir nazariyye dir. (Bu ciheti (san'at) hakkında açacak olduğum bahısta îzâh ve ispât edeğim.) Niçe bu bahs arasında gene (Şiller)in bir mühim sözüne daya-

(*) Burada (irâdet) arzu demektir. Niçe, (Schopenhauer)in felsefesinden pek te'sîr görmüş olduğu için bu kelimeyi onun kullandığı gibi kullanmış.

baş aşağı asmış bırakmış. Oradan geçen (Phorbas = Forbas) atlı bir çoban, almış efendisine götürmüş; o da kendi çoçuğuymuş gibi büyütmüş. Büyüyünce, besleme olduğunu öğrenmiş, babasını aramağa çıkmış; [redacted] falcılara sormuş: Tesalia taraflarında bulursun, demişler. Oralara varmca dar bir geçitte bir adama rast gelmiş; bu adam ona ters davranarak geçit vermesini em-

~~...~~ narak, şiirin, mûsikîden doğmuş olduğunu iddiâ etmiştir; âdeta nağmelere birer ma'nâ verip o ma'nâları lafzan zihinde terceme ve kelimelerle ifâde etmekle şiirin zuhûra geldiğine inanmıştır. Bahsımıza doğrudan doğruya taalluku olmayan, bu mes'eleler hakkında - yeri gelince - ba'zi sözler söyleyeceğim.

Bundan evvelki makâlede, yonanîlerin eskiden beri, şiirin her türlüsüne bir husûsî (nazım şekli), ve her şeklin de mevzûuna yakışır bir beste uydurmuş olduklarına işâret etmiştim. Trajedi'nin, zuhûruna sebeb olan (ditiramb) bestesi münâsebetiyle idi, mîlâttan altı, hatta yedi asır evvel ~~meşhur~~ (midilli adasında nâm alan) meşhur kadın şâir (Safo = Sappho) zamanında bile bu cihete ihtimâm olunmuştu. Bu biraz tabîî bir tekâmül neticesidir. Bizde de saz âşıkları (destan, dîvân, koşma, mânî, kaya başı, semâîyi, kalenderî) gibi şiirlere, ayrı ayrı mekâmlardan besteler uydurmuşlardır, ve ara nağmeleri de mensûb oldukları mekamların bestesine uygun dur; hattâ (Kör oğlu, âşık garîp, âşık mustafa, âşık Ömer, Kerem) gibi meslekinde şahsiyyet ibrâz etmiş olan adamların kendilerine hâs mûsikî-şiveleri de vardır. Eski yônânîlerin rûhunu şiddetle coşturan (ditiramb) bestesinin de büsbütün ~~...~~ husûsî ve çılgıncasına asabî bir şey olduğunu, ta'rîf ve îzâh etmiştim. Niçce bu bestenin hem temsîl hemde îkâ' ettiği (vukûa getirdiği!) hâlet-i-rûhiyyeyi, hayâlî bir âlem temâşâsının, rûhumuzda vukûa getireceği (sâkin, vekûr, ulvî ve latîf (hâl i seyrân = état contemplatif!) ile tamâmen zıd ~~görünüyor~~ buluyor, ve birincisine (état dionysien = diyonîsosun haleti ruhiyyesi), ikincisine (état olympien = (olimposluların, ya'nî, yônan allahlarının, hâlet i rûhiyyesi) deye iki ta'bîr uyduruyor; bunların mûsikîde ve mi'marlıkta ne gibi husûsî uslûplarla tecellî ve temessül etmiş olduğunu - mâddî misallerle gösteriyor. Yalnız san'ata ve san'atta üslûp meselesine tealluk eden bu orijinal görüşler ve buluşlar sırf kendisinin dir. Bizim bahsımıza dokunan ciheti, şu aşağıki düşüncesine verdiği cevapta münderiç dir:

[... güzelliğe tapınan, yaşamayı, eylenceyi aşırı derecede seven ilk yônanlıların, fecî masallar dinlemek, ve hayâtın korkunç, hâin, esrârengîz felâketlerini temsîl eden tiyatro oyunlarını, - şiddetli bir meyil ve samîmî bir hırs ile temâşâ etmek istemeleri ne demektir? Trajedî nereden doğdu?.. Bu bir tereddî (dégénerescence!) eserimi dir?.. Bedbînlik (pessimisme!) iktizâsımı dır?... Yoksa

---

zetmiş. Bu söz (Odip)in gücüne gitmiş, herifi öldürmüş; meğer o adamcağaz, kendi babası imiş. Bundan haberi olmayan Ödip, yoluna devâm ederek Teb şehrine gelmiş. Ahâliyi perîşân ve me'yûs bir halde bulmuş. Orada (Phinée = Fine) dağında oturan (Sphinx = isfenks) nâmında bir (dev) her kesin üstüne atılıp bir suâl sorar, doğru cevap veremeyenleri

TDV İSAM Kütüphanesi Arşivi No 076.522.4

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.8

neş'eden, kuvvetten mi geliyor?.. Kabına sığamayan bir sıhhat, fazla bir canlılık (vitalité!) den mi?..] deye kendi kendine soruyor; düşünüyor, öyle olduğuna tamâmen kanâat getiriyor. O an de (Eflâtûn) un şu sözü hâtırına geliyor: [hezeyân (le délire, ya'nî çılgıncasına coşup kendini kaybetmek, sayıklamak!), yônanlılar için sahîhan ni'metlerin en büyüğü olmuştur!..] (*) Bu söz kendi kanâatım te'yîd edince, Diyonîsos âyînlerini bir daha gözunun önüne getiriyor, ondan sonra anlıyor ve inanıyor ki, felâketler ve ezîyyetler ve fâcialar hayâtın mühim levâzımendandır. Onlarla oğraşmak, boğuşmak işini zevk edinmelidir; hakîkî kahramanlık bu savaşta dır.

Görüyorsunuz ki bahsimizin can alacak noktasında Niccenin fikri ve kanâatıyla bir doğru karar verdik. Şüphe yok ki sizler de benimle berâber bizim sevimli şâirimiz (enderunlu Vâsıf) ın kendine düstûr i amel etmiş olduğu mısrâ'ı ~~burada~~ hatırlamışsınız dır:

Mihneti kendine zevk etme dir âlemde hüner!...

Burada bu mühim bahsa nihâyet veriyorum. Emîn olunuz ki çok büyük mutefekkirlerin ve şâirlerin pek kıymetli mulâhazalarını atlamağa mecbûr oldum. Bütün bu bahsın netîcesi, mukadderâta karşı bile, eli kolu bağlı, kurbanlık koyun gibi durmayıp kahramanca boğuşmayı vazîfe edinmek vasıyyetinden ibârettir. Bu husûsta her türlü i'tikâd erbâbının düstûrunu, birer türkçe beyit ile arzedebilirdim. Fakat nâçar başka bir bahsa bırakıyorum. Bu bahs bitti.

Dr Rızatevfik. 17 Eylûl 1940. Junia
Lübnân.

(*) Ya'nî o sayede hârikul âde bir San'at vücûde getirdiler!.. demek istemiştir.

telef edermiş. Bu canavar Ödipi de durdurup, o bilmeceyi sormuş: (O hangi hayvandır ki sabahlayın dört ayakla, öyleyin iki, akşamlayın da üç ayakla yörür?.) demiş. Ödip, (o hayvan insan dır!) deyince isfenks, ye'se düşüp kendisini yüksek kayanın üstünden uçuruma atarak parça parça olmuş. Onun şerrinden kurtulan ehâlî, bu bilgiç adamı memlekete pâdişah naspetmişler, ve maktul olan eski kıralın karısıyla — yan'i kendi anasîyla evlendirmişler. Ödip evvelki padişahın kim tarafından katlolunduğunu tahkîk etmiş; bilmeyerek babasını öldürüp, anasîyla evlenmiş olduğunu anlayınca, kendi eliyle iki gözünü de çıkarıp, anasından peydâ etmiş olduğu kızının elini tutarak diyar diyar

(6) dolaşmış ve dilencilikte geçinmiş, âkibet bir zelzele esnâsında telef olmuş, iki oğlu memlekette hükümdarlık da'vâsıyle biribirini öldürmüş; anasını, bir zâlim hükümdar iple boğdurmuş, el hâsıl bu bedbaht âilenin her ferdi müthiş bir felâkete kurbân olmuş. Yônân mitolojisinde, bu masal, en şenî' en fecî' en de acıklı bir felâket timsâli olarak meşhur dur. Bu mevzû' üzerine trajediler yazılmıştır.

(xx) (Promethée = Promete), Japet isminde bir adamın oğlu imiş; çamurdan insan heykelleri yapmış, ve göklerden çaldığı ateşle o heykellere can vermiş. Ya'ni çamurdan insan yaratmış. Allahların reîsi Jupiter, bu küstahlığa fenâ halde kızmış allahların postacısı ve kendi oğlu olan Merkur'e emretmiş ki prometeyi Kafkas dağlarında bir kayaya zincirlesin, ve bir akbaba ona musallat olup dâimâ kara ciğerini parçalasın yesin, ve ciğeri gene peydâ olsun ve ilâ nihâye bu eziyyeti çeksin. Nihâyet meşhûr kahraman Herakles (Hercule) Prometeyi kurtarmış.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB1822.18

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.9

et des philosophes sont des sincères croyants profondement imbus de sentiment Religieux. Ce qui prouve évidemment que la science n'est pas nécessairement hostile à l'esprit même de la Religion. Alors le conflit entre les deux est dû à la différence des moyens de connaissance, de la méthode, de l'objet de connaissance etc., entre elles; et la preuve aussi. Ainsi par exemple la plus importante preuve que la Religion puisse fournir pour nous convaincre, est (le Miracle معجزه), c'est-à-dire, quelque fait merveilleux, considéré comme un phénomène surnaturel, défiant toutes les lois de la Nature, et surtout le principe de la causalité universelle, sur lequel la science repose exclusivement. Car la science n'est que l'étude systématique pour arriver à découvrir les lois qui les régissent ~~de la Nature~~, en partant de (des phénomènes naturels) l'observation des faits, en opérant par l'expérience et en se basant sur le principe universel de l'enchaînement causal pour expliquer toute chose. ~~La science~~ le savant s'efforce d'assujettir même le soi-disant miracle, à sa methode et à ses conditions d'étude pour pouvoir l'expliquer suivant le principe de la causalité universelle; c'est-à-dire qu'elle nie systématiquement le surnaturel, comme elle doit le faire, car un miracle qui serait préalablement considéré comme un phénomène naturel et traîté comme tel ne serait plus un miracle.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.10

de chaque homme sans exception.

Les quelques notices biographiques que l'auteur a consacrées dans cet ouvrage à des personnalités très illustres telles que Bouddha, Ibrâhîm Edhem, Ibnul Arabî, Ibnul Fâredh, Algazalî etc, sont de vrais portraits impressionnistes faits avec deux ou trois coups de pinceau, qui représentent les traits caractéristiques du (type) à l'exclusion des autres traits communs insignifiants, et comme tels ils son bien faits. L'auteur a critiqué ces personnages, surtout le fameux Cheïkh ul Akbar, et il a raison à mon avis.

Au commencement de son livre il s'est arrêté sur un fait qui l'avait un peu choqué, peut-être: C'est quand il eut constaté, que la nation persane, — de race purement arienne — ayant formé le plus grand Empire de l'Antiquité dans le proche Orient, définitivement vaincue (par les arabes musulmans, après avoir été terriblement battue et cassée par Alexandre le macédonien), avait néanmoins fourni à la grande confraternité de l'Islâm les ~~quatre vingt~~ soixante pour cent de ses grands hommes, qui rendirent à la Religion, et à la société islamiques des services incommensurables, dans ~~à la mystique, à la science à la littérature~~ tous les départements de l'activité humaine.

L'auteur s'arrête un moment à la Page (40) de ce livre pour constater qu'à peu près tous les (l'aurore de l'islâm à) ~~çoufis~~ premiers çoufis étaient non arabes, ~~et la~~ et la grande majorité indubitablement persane.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.10

Nous pouvons de bon gré tolérer ces poésies, et leur pardonner cette exaltation apparemment déraisonnable; mais on doit se rappeler en cette occasion que le çoufisme est une philosophie panthéiste-idéaliste très élaborée depuis des siècles, elle est fondée sur (la doctrine de l'immanence de Dieu), c'est-à-dire de l'omniprésence de cette force créatrice au fond de toute chose. Cette doctrine fondamentale ~~[illegible]~~ contient et implique déjà la croyance à la pénétration à l'interfusion de Dieu dans l'Univers entier. C'est le (حلول) si décrié par toutes les religions dogmatiques. J'ose prétendre qu'une conception panthéiste de l'Univers est impossible sans accepter la croyance au (حلول); et alors on doit admettre que toute chose sans exception couvre une étincelle de la ~~[illegible]~~ Divinité qui se manifeste comme une goutte d'eau ou un grain

(5) C'est la fameuse théorie Hindoue de la (Mâ-ya), qui signifie (la grande illusion), reproduite par Platon.

~~de la (Mâ-yâ) hindoue, reproduite par Platon, et~~ (Mevlânâ Djâmî جامی) l'a exprimée par cette formule très éloquente en vers:

كلّ ما في الكون وهمٌ او خيال
او عكوسٌ في مرايا او ظلال

Voilà pour quelle raison (Ibn Arabi ابن العربي), attribue aux choses matérielle (une existence illusoire comme celle de l'ombre وجودٌ ظلّي). Alors où chercher et trouver Dieu dans le monde extérieur, qui n'est en réalité qu'une étonnante et merveilleuse illusion provenant du jeu de nos sens! alors, c'est en nous-mêmes et dans notre propre conscience, que nous trouverons Dieu. Car notre conscience est en effet la plus sublime et la plus parfaite manifestation de la Divinité elle-même. Voilà pour le Çoufi la seule interprétation de ce Hadîth: (خلق الله آدم على صورته وعلى صورة الرحمن) et de cet autre qui est un peu suspect mais plus clair:
(لا يسعني ارضي ولا سمائي ولكن يسعني قلب عبدي المؤمن)
Et voilà pourquoi le cœur humain est la vraie Beït-oullah, pour un Çoufi.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB,822,10

Je n'ai pas besoin de vous dire que quand on arrive par la spéculation philosophique à cette étape de la pensée mystique, on s'étonne de soi-même et on s'exclame:
سبحاني !. ما اعظم شاني !.. ليس في جبّتي سوى الله !.. انا الحق !..
Eh! bien, c'est ce que Bayezîd Al Bestâmi ont fait; et toutes les poésies arrogantes de Ibn el Faredh, de Mewlânâ Djelâluddine Roûmi, et

du Cheikh ul Akbar, et de tant d'autres Poètes çoufis, sont contenues en germe, dans les exclamations si concises mais si pleines de sens de Halladj et de Bâyezîd Al Bestâmi. Le fait est que le Çoufism est la seule philosophie qui soit arrivée à l'apothéose de l'homme en partant par la doctrine fondamentale de l'immanence de Dieu; ce qui a abouti très logiquement à la conception de (l'homme parfait الانسان الكامل), qui implique la croyance en un progrès continu qui peut élever l'homme jusqu'à la divinité suivant un cycle d'évolution aboutissant à Dieu, par l'amour.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.10

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No RTB.822.11

يا ايها الشباب الناهض

كان من الواجب ان ازوركم في بيتكم، اعني في هذه المدرسة لكي اقدر بشهادتي جهدكم في تحصيل العلم و تكميل لوازم التربية والادب، ورجعت من مدرستكم بسرور وغرور.

اليوم اريد ان اتكلم بحضوركم عن العلم على الاطلاق كي اعرض لكم شيئاً من الافكار الجديدة التي استخرجها علماء العصر الاخير من اكتشافاتهم منذ اربعين سنة لكي تقدروا بمجرد ملاحظاتكم كيف تؤثر تلك الاكتشافات في اعتقاداتنا الفلسفية ولكن انا آسف جداً لقلة استطاعتي البحث عن تلك المسائل الهامة بلسانكم البليغ ولهذا ارجوكم ان لا تنظروا الى خطيئاتي في اللسان والبيان الا بنظر العفو والسماح ويكفيكم اذا تلقيتم بعض قطرات عن الافكار التي تشغل الاذهان في يومنا هذا. سوف أصرف كل جهدي لكي افهمكم اياها بلسان غير مغلق واظن انكم ستفهمونها بسهولة تامة.

تعرفون بلا شك اننا نستحصل معلوماتنا العادية بمشاهداتنا وتجاربنا في الحياة ونعلم بدون ذلك بمجرد ملاحظتنا بعض الحقائق المعقولة التي لا يحتاج تحصيلها الى المشاهدة والتجربة، كعلمنا مثلاً بان جزء الشيء اقل منه وكون الشيء متحيزاً بمكانين في آن واحد مستحيل والحياة والممات لا تجتمعان في آن واحد في شخص واحد وان العدد اما زوج او فرد والى آخره.
تلك الحقائق هي المعقولات والمعقولات لا تحتاج لثبوتها الى التجربة والبرهان

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 27B.822.11

لانه العقل يصدق عليها بمجرد النظر فيها . بعد ذلك هنا نوع من العلم
الضروري وهو الشعور الفطري الذي مقدم الى التجربة والعقل
على الاطلاق، كالعلم بآلامنا واوجاعنا وسرورنا وحزننا وجوعنا
وشبعنا الى آخره . لاشك بانه الشعور مقدم على كل ملكاتنا وتجاربنا
ولولاه لاتنفعت التجربة والتعقل لنا .

معلوماتنا بدون استثناء مركبة من هذه العلوم المختلفة وتصنيفها
على ثلثة انواع كان تصنيفاً معتبراً عند فلاسفة اليونان والعرب
السابقين ولم يزل مقبولاً عندنا ايضاً .

حكماء العرب يبحثون في العلم النظري والعلم الكسبي والعلم الضروري في
كتبهم الفلسفية بكل دقة واهتمام والبحث لم يزل موجوداً بتفصيلاته
في الكتب الفلسفية العربية وهذه الاصطلاحات العلمية
موجودة في العربية وفي اللغة العربية منذ ستة قرون اولاً : العلم النظري
هو ما يسميه الفلاسفة الانكليز (Rational Knowlege) والعلم
الكسبي (acquired Knowlege) والعلم الضروري (Intuitive Know.

الحكماء اليونان والعرب اهتموا في ترقية بحث العلم كما بالغ
فيه حكماء عصرنا في الغرب حتى طولوا البحث في ترجيح احد من هذه الانواع
لكي يستندوا اليه في تحقيقاتهم وتفصيلاتهم التجربية وفي استدلالاتهم
المنطقية منها . يمكن ان تجدوا كل هذه المباحثات والمجادلات المتكلمين
والفلاسفة بينهم في كتب العربية القديم بتفصيلاتها وفي كتب حكماء الغرب
المعاصرين ايضاً والاختلاف بينهم وقع في امر مهم جداً وهو ما يأتي :
حكماء العرب كاسلافهم اليونانيين اعتمدوا في بحث صحة العلم على

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No

حتى النظر دون التجربة، لان التجربة تكون بواسطة الحس
في عالم المشهودات والمحسوسات والماديات ولا يجوز الاعتماد
على صدق محسوساتنا ومشهوداتنا ولا شك ان حواسنا الخمس
الخارجية تكذبنا احياناً وينبغي تصحيح مشهوداتنا ومحسوساتنا بعقلنا
في تلك الاحيان. مثلاً اذا غطسنا القصب مائلة في مياه راكدة و
شفافة فنراها مكسورة في نقطة تماسها بسطح الماء، الا ان
الحقيقة تتبين بعد ما نخرجها من الماء. وكذلك شهادة حواسنا
بسكون الارض غلط، ولا شك بانها تسير حول الشمس بسرعة
هائلة وما احد يشعر بها، ولكن العقل يستدل بحركتها بعد المحاكمات
والملاحظات المتواصلة المبنية على مقدمات وحادثات محسوسة
ويأتي ببراهين رياضية لا يعتريها الشك قطعاً. ولذلك اختلف
الحكماء المتقدمون والمتأخرون في هذه المسئلة الاساسية حتى تشعبوا
على فرقهم يحتجون على افكار بعضهم البعض والقادحون في الحسيات بين
حكماء العرب كانوا كثيرين وأتوا بامثال كثيرة متشابهة بالتي اوردتها
آنفاً وخصوصاً قالوا ان المبرسم يرى اشياء لا وجود لها في الحقيقة
والبرسام هو المرض العصبي المعلوم والمملول به يرى خيالاً بمجرد